

Ki az Isten népe?

Hevesi János visszaemlékezései

A kiskatona

1942. október 5.-én vonultam be katonának a szegedi 14-es tábori tüzérsztályhoz. Másnap, 6.-án elkezdődött a kiképzés. Első egy-két napig alaki képzés, azután pedig a fegyverkiosztás következett és a vele való gyakorlás. Az első akadásom akkor kezdődött, amikor hitbeli meggyőződésemmre való hivatkozással kijelentettem, hogy a fegyvert én nem fogadhatom el. Lett mindjárt nagy csődület körülöttem és záporoztak felém a kérdések, attól kezdve nem volt nyugtom sem maradásom, sem a körletben, sem a gyakorlótéren. Mindig volt, aki vagy győzködött, vagy fenyegetőzött, hogy ő elkér engem a parancsnoktól és nem ad vissza addig, míg meg nem fogatja velem a fegyvert. De voltak olyanok is szép számmal, akik hízelkedő szép szavakkal igyekeztek meggyőzni és csak akkor gorombultak be, mikor látták, hogy nem sikerült a tervük. Ez az állapot hathétig tartott, nap-nap után erősködtek és fenyegetőztek. Az volt a céljuk, hogy a november 20.-ai honvédesküre betörjenek, mert hogy addigra úgylis megunom a sok zaklatást és fenyegetést.

Az egyik tiszthelyettesnek támadt egy nagyszerű ötlete. Volt a tüzérsztálynál egy ló, amelyik nagyon csiklandós volt és úgy megrúgott egy öregkatonát, hogy az meghalt. Akik rosszindulattal voltak irányomban azt várták, hogy majd engem is a ló fog agyonrúgni, és nem kell agyonlőni, mert hisz úgylis agyon fognak lőni, mivel megtagadtam a haza védelmét. Többen is azt állapították meg rólam, hogy nem vagyok normális, mert ha az lennék, nem tenném ki magam ilyen zaklatásnak. Sokat vártak attól is, hogy majd én félni fogok a rúgós lótól, és az miatt teljesítem a kapott parancsot. Arra nem gondoltak, hogy én parasztyerek lévén nem félek a lótól, még ha az rúgós, akkor sem. Néhány nap elteltével megkezdődött az elméleti oktatás és képzés is. Én igyekeztem nagyon odafigyelni, hogy a feltett kérdésekre meg tudjak válaszolni. A kérdések abból álltak például, hogy a katonai rendfokozatokat, - honvédtől a legmagasabb rendfokozatokig - fel kellett tudni sorolni. Sokszor megtörtént, hogy az oktatónk három négy újoncot is megkérdezett és egy sem tudta. Ilyenkor mindig énám kerültem a sor, hogy mondja meg az a "nazarikus", ha már más nem tudja. Ilyenkor én megmondtam és akkor meg azt állapították meg, hogy ez mégiscsak értelmes ember lehet, mert hát amire a másik nem tud válaszolni arra ő tud. Tehát meg kell az ilyen embert győzni, mert akinek ilyen értelme van, hogy minden kérdésre meg tud válaszolni, az nem egy buta ember, az előtt egy ígéretes katonai pálya áll. Egyre inkább azzal győzködtek, főleg tiszthelyettesek, hogy biztosítják számomra, hogy a legjobb beosztásba helyeznek, csak addig legyek engedelmes amíg a kiképzés tart.

Az első két héten nem volt jelen az ütegparancsnok. Ez alatt azzal ijesztgettek, hogy az egy nagyon kegyetlen ember és majd ha ő elé kerülök ő egyetlen szavával meggyőz engem ha elordítja magát. De ő velem szemben egyáltalán nem volt kegyetlen, sem nem kiabált, sőt nagyon is emberségesen bánt velem. Ezen mindenki nagyon csodálkozott. Azt mondta, hogy ő nem tehet egyebet, minthogy addig eltűr a csapatnál míg a honvédeskü meg nem lesz. Addig van még időm gondolkodni saját sorsom felől és ha nem térek jobb belátásra le kell tartóztatnia és átadni a honvédugyészségnek.

A többi tisztek és tiszthelyettesek részéről továbbra sem szűnt meg a zaklatás és fenyegetőzés, sőt némelyek részéről még fokozódott is, mivel látták, hogy amiben ők annyira bíztak, - hogy az az ember majd meggyőz engem -, nem úgy történt és talán annál inkább igyekeztek nekem ártani. Mivel én nap közben nem vettem részt a fegyveres kiképzésben, ezt a módját választották, hogy nekem is hasznomat vegyék: beosztottak istállóőrnek. 32 ló volt az istállóban -, gondolták, hogy majd annyira elfáradok, hogy szolgálat közben elalszom és lesz rá ok, hogy megbüntessenek. Sokszor volt, hogy alig bírtam talpon maradni. Olyankor odaálltam a legszelídebb ló mellé és a lóhoz támaszkodva nagyon jól lehetett aludni. Biztos voltam benne, hogy amikor nyílik az istállóajtó és jön az ellenőrzés, arra minden ló megmozdul, és én is felébredek. Ilyenkor elébe siettem az ellenőrző altisztnek és jelentkeztem, mint beosztott istállóőr. A jelentésben közölni kellett a ló létszámot, ebből hány van jelen, hány van távol, van-e beteg ló és hogy szolgálati időm alatt történt-e említésre méltó esemény.

Ez a szolgálat estétől éjfélig, vagy éjfélről reggelig tartott és azért volt fárasztó, mert napközben az elméleti oktatásokon is részt kellett venni a feltett kérdésekre pedig szigorúan válaszolni, jobban mint bárki másnak, mert hát az fontos volt a velem szemben ellenszenvet érző oktatóknak, hogy én feltétlenül tudjam a tananyagot, akkor is ha mások nem tudják. Később már ha valaki valamit nem tudott, nem maradhatott el a büntetés sem. Ilyenkor vezényszóra tíz, húsz, vagy annál is több "feküdj-föl"-t kellett csinálni. Ez abból állt, hogy feküdj vezényszóra hasra kellett vágni magát a katonának, földre pedig fölgrani, mindezt a lehető leggyorsabban, a vezényszavak elhangzása szerint azonnal.

A körletben az első napokban szintén sok zaklatásnak voltam kitéve, de közben talákoztam egy gyermekkori ismerősömmel aki tőlem egy évvel idősebb volt és már mint öregkatona szolgált ugyanannál az alakulatnál. Ő mint örvezető és szobaparancsnok maga mellé vett és megvédett, kiállt mellettem, jóllehet azért ő is sokszor lehülyézett, hogy miért nem térek észhez, miért akarom bezáratni magamat.

A katonai eskü időpontja előtt kb. egy héttel elkezdett nagyon fájni a jobb karom. Orvoshoz mentem vele, aki dunsztkötést rakatott rá, majd néhány nap múlva felvágta. Még betegállományban voltam, amikor érkezett az eskü időpontja. Az a szakaszvezető, aki mindig szeretett volna nekem ártani, feljött értem a betegszobára és lekísért a már felsorakoztatott egységhez, mellém állított egy tizedest és ráparancsolt, hogy figyelje: mondom-e az eskü szövegét, mert ha nem, akkor ő engem szobára visz és leveri a húst rólam. Az ütegparancsnok lóháton érkezett az eskütételre, és amikor engem meglátott, rákiabált arra, aki engem odakísért:

- Mit akarnak itt azzal az emberrel? Tűnjön el azonnal, ne legyen ünneprontó.

Én akkor jóleső érzéssel elmentem az istállóba, hisz az már nekem úgy is olyan megszokott hely volt. Az a nap békességben telt el, ünnepi ebéddel. Este tíz óráig lehetett kérni kimaradást. Senki nem figyelt arra, hogy én sem esküt nem tettem, sem egészséges nem vagyok, - ezeknek ugyanis a kimenő nem járt -, így hát én is kimentem. Nem messze a laktanyától volt egy hívői hajlék, én oda tartottam. Nagyon megörültem, mikor benn népes hívő társaságot találtam együtt. Ott volt Katona János és Arany Zoltán, akiket akkor hozott ki valaki a Béke utcai katonai börtönből és a közeli napokban indították őket a frontra, ahonnan Arany Zoli nem is tért többé vissza.

Másnap, hétfőn reggel hívatott magához az ütegparancsnok, hogy még egy próbálkozást tegyen velem a fegyver fogással kapcsolatban. Ám mikor megtudta, hogy betegállományban vagyok, azt mondta, hogy így nem kezdhet velem semmit. Menjek le az orvoshoz, az majd megállapítja, hogy szolgálatképes vagyok-e? Az orvossal már valószínű meg volt beszélve a dolog, hogy nekem szolgálatképesnek kell lennem, mert szinte nem is vizsgált, csak kiállította a papírt. Már is mehettem vissza az ütegparancsnokhoz, aki már harmadmagával várt engem. Elém rakták a fegyvert és felszólított, hogy fogjam meg, és amit ő vezényel azt tegyem vele.

Előzetesben

Mivel a válaszom ismét nemleges volt, csak annyit mondott, vegyék el előlem a fegyvert, meg kell, hogy írja rólam a tényvázlatot, előzetes letartóztatásba kell helyezni és átadni a katonai ügyészségnek. Úgy éreztem, Isteni gondviselés volt, hogy a legfőbb parancsnok ennyire emberségesen bánik velem, mert azt is tudtam, hogy más helyeken a híveket kegyetlen verésekkel és sok kínzásokkal próbálták megtörni, míg le nem tartóztatták őket. Ez az ember annak ellenére, hogy kemény és szigorú katonatiszt volt, a hívő katonákhoz emberséges volt, és a beosztottainak sem adott engedélyt arra, hogy kegyetlenkedjenek azokkal, akik nem fognak fegyvert.

Amikor a tényvázlat elkészült, leküldött, hogy kérjem ki az ebédemet, jelezzem a szakácsnak, hogy nekem a déli őrsváltásra a fogdában el kell foglalnom a helyemet, mint előzetes letartóztatott. Ha a szakács nem akar kiszolgálni, mondjam, hogy ez a Bacsó főhadnagy úr parancsa. Amikor a szakácsnál jelentkeztem, az semmit nem kérdezett, csak rám nézett és úgy tele tette a csajkámát, hogy a felét is alig bírtam megenni. Mire megebédeltem, ott volt értem egy tizedes és már szólított is e szavakkal:

- No ha maga eddig gazember volt, akkor most jöjjön velem a fogdába.

Lekísért az őrshobára, innen nyílt a katonai fogda. Hamarosan megtörtént az őrsváltás és a fogda ablakán keresztül hallottam, amint a délutános őrparancsnok kiabálva hívatja azt, aki engem a fogdába

kísért. Felelősségre vonta, hogy miért nincs itt a fogdásnak a szalmazsákja, pokróca, lepedője és az evőeszköz készlete.

- Nem veszem át a szolgálatot, amíg azt le nem hozzák - mondta.

Hozta is hamarosan a tizedes, aki lekísért, de ekkor már nem volt olyan nagy hangja, mint előbb, mikor gazembernek nevezett és azzal fenyegetett, hogy itt fogok megfeketedni. A laktanya fogdája egy sötét helyiség volt, egy szűk kis rácsos ablakkal, ami egy nyitott folyosóra nézett és olyan magasan volt, hogy kézzel nem lehetett elérni. Ez miatt csak akkor szűrődött be egy kis világosság, ha tiszta volt az égbolt és a lemenő nap éppen erre a kis ablakra vetette a fényét. Ilyenkor lehetett látni, milyen sok név van felírva a fogda vasajtájára. Ezek között találtam ismerős személy írását is, mely így hangzott felolvasva: Itt voltam Ördögh János nazarénus. A dátumra már nem emlékszem. Számomra vigasztalásul szolgált, hogy itt sem én vagyok már az első.

A laktanya őrség, - minden nap más és más volt -, egy katonával, aki vigyázott rám, kiküldött a laktanya kapualját takarítani, ahova a szél sok falevelet behordott az udvarról és az őrség fegyverei itt voltak egy fegyvertartó támlában elhelyezve. A szél a faleveleket a támlába is besodorta a fegyverek közé és, hogy a támlát is ki tudjam takarítani, a fegyvereket egyenként át kellett rakni. Amikor a rám felügyelő katona ezt meglátta, nagy lármát csinált, hívatta az őrparancsnokot, hogy engem helyezzenek szabadlábba, mert már megfogtam a fegyvert. Azt kevesen tudták megérteni, hogy a fegyverfogás nem abból áll, hogy én odébb teszem ha az nekem útban van.

A laktanya fogdájában tizenhat napot töltöttem. Ezek eléggé unalmas napok voltak. Úgy tíz nap elteltével átkísértek kihallgatásra a honvédegyészségre, ahol egy fiatal katonai joghallgató fogadott. Nagyon hízelkedően gyözködött, felmutatta mi vár rám: öt-hat év börtön az első ítélet, azután pedig ahányszor kitöltöm a büntetésem és szabadulok, mindig a dupláját kapom az előző büntetésemnek. De még ha nem így lenne is, híre fog menni, hogy én börtöntöltelék vagyok, ezt majd megtudják majd sokan, megtudják a lányok is, akik nem fogják tudni, hogy miért voltam bezárva és nem kapok majd lányt, nem fogok tudni megnősülni. Ekkor hirtelen odafordult hozzám és rám szólt, hogy: "Na most ezért ne bögj!", jöllehet nekem eszemben sem volt bögni.

A kihallgatási jegyzőkönyv felvétele után visszakísért az őr a katonai fogdába és kb. egy hét múlva véglegesen áthelyeztek a szegedi katonai börtönbe. Ott már vártak engem az akkor bent lévő hívó testvérek, mert a honvéd ügyészségen, törvényszéken és a kémelhárító osztályon hívó rabokkal végeztették a takarítási fűtési és egyéb munkákat. Az átköltözésem utáni harmadik nap már engem is oda irányítottak munkára, mert a téli időszakban elég sok volt a munka. Egy-egy osztály tizenhat helyiségből állt és minden emeleten minden szobát külön takarítani, fűteni, kályhákat tisztítani, salakot lehordani, gyújtóst és szenet felhordani elég kiadós munka volt és az ügyészségen csak ketten voltak abban az időben, akik ezt a munkát végezték. Dusnokról a Báló Vince atyafi és egy dél bácskai fiatalember Petrócról, aki újnazarénus volt, tehát nem volt velünk egy hitalapon, de jó magaviseletű és szorgalmas fiú volt. Annak ellenére, hogy gyengén beszélt magyarul jól megértettük egymást.

Úgy emlékszem, december első napjaiban kerültem ki az ügyészségre dolgozni. Ekkor még nem voltam elítélve csak vizsgálati fogságban voltam, de a szegedi katonai bíróság is és a börtön vezetősége is megbíztak a hívőkben, nem félték a szökésünktől, sőt a bírói kar mellé beosztott katonák szinte barátként kezeltek bennünket, bevontak maguk mellé olyan dolgokban segíteni, amit nekik nem lett volna szabad. Ők éltek a mi hasznunkkal, mi pedig az övékével, mi a rokonsággal és a külvilággal rajtuk keresztül tartottuk a kapcsolatot, ők pedig sok esetben jobban várták a látogatót, mint mi, mivel abban a jegyrendszeres világban a látogatóinkon keresztül nekik is jutott valami a földi javakból.

Úgy december húszadika körül egy reggelen, amikor indultunk a börtönből ki a munkahelyre, odajött a vezető törzsfoglár és szólított engem, lépjek oda hozzá. A kezembe adott egy írást, és közölte velem, hogy ez az írás azt tartalmazza, hogy ma van a bűnügyi tárgyalásom, olvassam el, megtalálom rajta melyik emelet, hányas számú helyiségében, milyen nevű hadbíró fogja tárgyalni az ügyemet, nem vezetett elő a tárgyalásra, hanem én tartsam be a pontos időt és jelenjek meg a tárgyaláson. A hadbíró nevére már nem emlékszem, de a vádlóm dr. Szász László hadbíró ügyész volt. Ez az ember nagyon hosszú vádbeszédet tartott, feldühítette magát, öklével döngette az asztalt, hogy a tintásüvegek ugráltak és kiabált, hogy:

- Nincs már nazarénus, és nem maguk fogják megváltani a világot, hát maga nem tudja, hogy ki az Isten népe? A római pápa megáldotta a fegyvereinket, és mi vagyunk az Isten népe, mi rendeltettünk arra, hogy

kiirtsuk a barbár népet, a kommunizmust. Ez egy szent háború és csapataink már térdre kényszerítették az istentelen barbár népet, most adják neki a kegyelemdőfést. Nincs az a hatalom, ami ezt a győzelmet kiragadja a kezünkől, és maga ebben a szent háborúban nem akar részt venni, amelyet Isten szent népe vív a Donnál? Tehát hajlandó részt venni ebben a szent háborúban vagy nem. Erre kérek választ, és ha mégsem hajlandó elfogadni a fegyvert, a legszigorúbb büntetést kérem rá: tízévi börtönt.

Ezután átadta a szót a hivatalból kirendelt védőnek, aki hasonlóképpen vádolt, mint az ügyész, hivatkozott arra, hogy én minden jóindulatú kioktatás ellenére makacsul megmaradtam téves, dogmatikus elhatározásom mellett, ennél fogva nem tud semmi védelmemre szóló érvet felhozni. A bírói kar ekkor elvonult a tanácssterembe, de nagyon rövid időn belül visszatértek és még egyszer felolvasták az ellenem felhozott vádat és az elhatározásom ellen szóló érveket. A büntető törvénykönyv paragrafusaival megindokolva kihirdették az ítéletet, amely öt év és hathavi börtönbüntetésről szólt. Még egy kérdés elhangzott:

- Megnyugszik az ítéletben, vagy fellebbez?

- Megnyugszom - válaszoltam.

A hadbíró felhívta a figyelmemet: ha megbánom a cselekedetemet, van lehetőség a szabadulásra. Ezzel a "jó" tanáccsal elbocsátottak, én pedig mentem egy emelettel lejjebb, ahol a munkahelyem volt és végeztem tovább a rám bízott feladatot.

Elítélve

Egy és fél évet töltöttem le az öt év hat hónapi börtönből a Béke utcai katonai börtönben és a honvéd ügyészségen, mint munkahelyen. Sorsommal nagyon meg voltam elégedve, mert szinte nem éreztük, hogy elítéltek, vagy rabok vagyunk. Ez idő alatt sok olyan dolgot kellett látni és tapasztalni, ami sok esetben nagyon elgondolkodtatott. Látnom kellett milyen az igazságszolgáltatás, hallanom egy-egy ítéletet.

Legmegrázóbb eset a mélykúti Körmöci István esete volt. Őt már egyszer elítélték szökésért, a börtönből vitték ki a frontra. Néhány hónap után a frontról sebesült, beteg lovakat hozott haza Kecskemétre. Amikor a lovakat leadta, kért volna néhány nap szabadságot, hogy hazamenne Mélykútra fiatal feleségéhez és családjához, de nem kapott. Irány vissza a frontra. Erre ő a vonatról ismét megszökött és mégis hazament Mélykútra. Nem ért vissza a csapattestéhez a várt időre, a tábori csendőrök elfogták és behozták Szegedre a börtönbe. Statáriális bíróság elé állították, halálra ítélték és kivégezték. A legmegrázóbb az ő esetében az volt, amikor a siralomházból felhozták a törvényszékre és közölték vele, hogy a kegyelmi kérvényét elutasították. Utolsó kérése az volt, engedjék meg neki, hogy a feleségétől elköszönhessen. Ott várta fiatal felesége zokogva a törvényszék folyosóján és ő vigasztalta e szavakkal: Ne sírjál anyukám, én legalább itthon halok meg. Igyekezzél elfelejteni és kívánom, hogy legyél boldog. Őt elvitte a rabszállító kocsis, a feleségét nem engedték utána menni. Ennek a drámai jelenetnek véletlenül lehettem szem és fültanúja.

Sokáig nagy hatással volt rám még egy ilyen eset, melynek szintén akaratom ellenére lehettem tanúja. Jól ismertem Gallyas Lacit, övele is rabtársak voltunk korábban, őt is a börtönből vitték volna ki a frontra, de a frontra tartó századból megszökött és huzamosabb ideig bujkált. Egy este, amikor mentünk vissza éjjeli szállásra a börtönbe, szembe találok vele a folyosón és ő rám köszönt, hogy: szerbusz. Megismertem, de hirtelen csak a börtönbeli beceneve jutott eszembe, rá is kérdeztem:

- Marcsa, mi van veled?

- Behoztak, látod – mondta, és mindjárt kérdezte is tőlem - mit gondolsz mi lesz velem?

Nem tudtam, mit is mondjak neki, mert az ő esete súlyos volt annál fogva is, hogy cigány volt és a szökése ideje alatt lopásokkal tartotta el a családját. Egy héten belül halálra ítélték. Őt is ott várta a felesége, karján néhány hónapos kicsi gyerekekkel. Örjögve vette tudomásul a halálos ítéletét, örjögött és visítózott a felesége és az édesanyja is de ez sem segített semmit. Az édesanyja keresztbe feküdt a folyosón a kijárat ajtójánál és sírva, sikoltozva kiabálta: gyilkosok, megölik a fiamat. Ezt a szerencsétlen sikoltozó édesanyját megfogta két katona, felszedték a földről és elvitték az ajtóból, a fiát pedig megbilincselve, pórázon vezetve, szuronyos kísérettel levezették a rabszállító kocsiba és elvitték a kivégzőhelyre.

Az itt eltöltött másfél év alatt huszonhárom olyan halálos ítéletre emlékszem melyeknek elítéltejei nem kaptak kegyelmet. Volt közöttük olyan, akinek a halálos ítéletét "kegyelemből" kötél általi halálról golyó általi halálra változtatták. Megkérdeztük a velünk rokonszenvet érző jegyzőkönyvvezető szakaszvezetőtől, hogy milyen kegyelem az ilyen, ha az elítéltek így is, úgy is meg kell halni. Ő azt válaszolta, hogy a katonának nem mindegy akasztott embernek lenni, vagy katonához méltóan golyó által meghalni. Ismertem olyan rabtársakat, akiket statáriális bíróság elé állítottak és ők tudták előre, hogy a rájuk halálos ítélet vár és rabnyelven szólva megjátszották a dilit, vagyis bolondnak, gyengeelméjűnek tették magukat. Ezeknek ügyét áttették a rendes bíróság elé, Budapestre szállították őket elmeállapotuk kivizsgálására. Némelyiknek ügye fél évnél tovább is elhúzódott mire ismét bíróság elé került, de a rendes bíróság sohasem hozott halálos ítéletet, legfeljebb kaptak tíz-tizenöt év börtönbüntetést. Ezt ők nem is bánták, sőt hangoztatták, hogy ezt a büntetést a háború hozta és majd az el is viszi, a börtönbüntetést meg majd letölti az, aki adta.

Benn a börtönben kevés olyan fegyőr volt, aki velünk barátságosan viselkedett, de volt kettő vagy három, aki különösen goromba volt. Reggeli ébresztő után minden nap volt egy fél órás séta, ami alatt a börtönudvaron kettes sorban jártunk körbe- körbe. Ezen a sétán mi igyekeztünk egymás mellé kerülni azokkal a testvérekkel, akik nem jártak ki velünk a közös munkahelyre. A legtöbb ör, ha meglátta, hogy két hívő rab egymás mellett sétál a sorban az egyiket rögtön nyolc-tíz méterrel távolabb állította a sorban, miközben így kiabált:

- Már megint imádkoztok!?

- Már megint egymást erősítitek!?

Egy idősebb törzsőrmester különösen ügyelt rá, hogy egymás közelébe ne kerülhessünk. Ő nemcsak a hívő rabokkal, hanem mindenkivel nagyon barátságtalanul viselkedett.

Történt egyszer, hogy egy ködös januári reggelen, mikor ő volt éppen szolgálatban, - a magánzárkásokat szokták mindig először ébreszteni és végére, mosdóba kiengedni -, a siralomházból egy halálra ítéltet is kiengedett a mosdóba, de az nem arra vette útját, hanem ki az udvarra. Ott levetette a cipőjét, és az ereszcatorna vízlevezető csövén felmászott a börtönkonyha lapos tetejére, onnan a szomszédos civil ház tetejére, annak csatornacsövén le az utcára. Innen tovább nyoma veszett. Mikor mi kiértünk a munkahelyünkre, a szakaszvezető, aki ennek a halálraítéltek a perét tárgyaló bíró mellett volt jegyzőkönyvvezető, tőlem kérdezte:

- Na hogy aludt a Dér Jancsi? - (így hívták a halálra ítéltet.)

- Hogy hogyan aludt azt nem tudom, - válaszoltam - de, hogy megszökött azt tudom, mert odabent most nagyon nagy az izgalom és a futkosás miatt. Csak a cipőjét találták meg, őt magát sehol.

Még az napon, alig nyolc óra után ott volt a vezető főügyész asztalán a jelentés, hogy a Kossuth Lajos utcából ellopták egy orvos autóját, akit egy súlyos beteghez hívtak ki. Délután jött a következő jelentés, hogy Kalocsán megtalálták a kocsi, az üzemanyagtartálya üres, a halálraítélte továbbra sincs meg. A hóhér a segítségeivel ott ült a tárgyalóterem előtt dél tájig, aztán dolgavégezetlenül távozott.

Nagy ügy lett a dologból, a goromba törzsőrmestert és két katonát, akik a szökéskor szolgálatban voltak letartóztatták. A törzsőrmester úr szolgálati vétségért három hónapi szabadságvesztést kapott és bekerült a rabok közé, akiknek korábban ő volt az öre. Mivel mindenki nagyon haragudott rá, ez a raboknak nagyon kapóra jött, kihasználták az alkalmat, s hogy bosszút álljanak rajta, ugyan azokkal a durva szavakkal illették őt, amelyeket ő használt korábban az elítéltekkel szemben és ezt sokkal nehezebben viselte mint a szabadságvesztést. Mikor letöltötte az idejét, mi többé nem láttuk őt.

Minket, akik az ügyészségen dolgoztunk, reggel 6 órakor kísérték ki a munkahelyünkre és este 9 óráig tartott a munkaidőnk. 12 órára ebédelni a börtönbe mentünk vissza, 1 órára ismét a munkahelyen voltunk. Mikor az ügyészség portáján beléptünk az ör, aki odáig kísért, visszament az őrszobára, mi pedig tettük a dolgunkat este 9 -ig.

Mi a börtönben sohasem kaptunk vacsorát, mert akinek a büntetése három hónapnál több időre szólt, annak az ítéletében az is benne foglaltatott, hogy vacsora neki nem jár. Ez a mi részünkről nem is volt baj, hozzánk bejártak a testvérek a munkahelyünkre látogatni, és nem csak a szegediek, vagy a rokonaink, de bárhonnan jöttek hívő testvérek, rendszerint nagy élelmiszercsomagokkal jöttek, így bőven el voltunk látva földi javakkal. A törvényszék portása meg olyan ember volt, hogy sokszor ő jobban várta a mi látogatóinkat, mint mi magunk, mert ő is részesült rendszeresen a látogatóink által azokból, melyekkel a testvérek minket felkerestek. Az meg nem volt senkinek feltűnő, hogy a törvényszék épületébe civilek

járnak be, mert aki a fogva tartottakat akarta látogatni, annak először itt kellett látogatási engedélyt kérni, csak azután mehetett a börtönbe látogatni a hozzátartozóját. Mi a törvényszék épületének szenespincéjében fogadtuk a látogatóinkat, ez sem kelhetett gyanút senkiben, mert a kémelhárítók várakozó helyisége éppen a szenespince mellett volt és ott mindig tartózkodtak civilek a hivatali idő alatt. Innen szokták elővezetni a kémgyanús személyeket.

Abban az időben Bácska, - a jelenlegi jugoszláviai vajdaság - Magyarországhoz tartozott és az onnan bevonultatott sorköteles atyafiak is Szegeden voltak bezárva és Bácskából különösen sokan jöttek látogatók. Velünk voltak a börtönben Ószivácról Davidov Pál és Jokity Cvetko, Dunabogdányból Mirkov György, Péterrévéről Gutwein Jakab, Feketicsről Szabó Antal, Cservenkáról Winterstein Emil és Pfszter Jakob, Óverbászról Fejsza Péter. De velünk volt még Bácsföldvárról Kozárszki Velizár bácsi is, aki szegény nem a hitért volt bezárva. Ő egy államosított malomban dolgozott, mint molnár és egy éjszaka a szerb partizánok körülvették a malmot és megdézsmálták a malom lisztkészletét. Velizár bácsi ezt jelentette, de nem hitték el neki, perbe fogták és elítélték a partizánokkal való összejátszásért. Őt később elszállították a Dachaubá, de az Úr ott is megőrizte, úgy értesültem róla, hogy azon kevesek közé tartozott, akik elkerülték a gázkamrát. Mielőtt rá került volna a sor, odaért a front, és az oroszok a haláltáborok foglyait hazaengedték.

Mi, akik a törvényszéki épületben dolgoztunk, jó egyetértésben végeztük a munkánkat. Davidov Pájó a kémelhárító osztályhoz volt beosztva, és sokszor előfordult, hogy ővele küldték fel valamelyik ügyiratot a mi területünkön lévő irodákba. A mi tisztjeink nagyon élvezték, ahogyan Pali beszélt, tört magyarsággal, ízesen. Egy alkalommal én is jelen voltam az egyik irodában, amikor Pali megjött. Megállt az ajtóban, egy kicsit meghajtotta magát.

- Jó reggel kívánok. - köszönt.

- Szervusz Pali, mi újság?

- Gyakorlat úr gyere le. A Ménesi főtörzsőrmester hívja teneked.

- Jó. Mondjad neki mindjárt megyek.

Mikor kijött Pali az irodából mondtam neki:

- Te Pali. Nem gyakorlat úr az, hanem gyakornok úr.

- Mit bánja én, megérti úgy is. Látod meg lejött. - volt a válasza.

Máskor az egyik hadbíró szólt hozzá e szavakkal:

- Tudod, hogy áttörték az oroszok a frontot a Donnál? Megszűnik ám neked is a kényelmes, szép élet. Menned kell majd neked is a frontra. Majd ha szemtől szemben leszel az ellenséggel majd te is megfogod a fegyvert, mert majd úgy gondolkozol te is, hogy inkább te lödd le az orosz, mint az téged.

- Nem kell én menni frontra, front meggyünni majd ide. - válaszolt Pali - és nem kell én fogja puskád, hanem te is amikor majd látja feléd meggyünni az az orosz katona, akkor te is eldobja a puskád és így csinálja a kezibe e - és felemelte mind a két kezét a feje fölé.

Én ekkor szóltam neki, hogy vigyázzon, ezekkel így ne beszéljen, mert könnyen ráfizethet, de erre is meg volt a válasza rögtön.

- Mit lehet ráfizetni? Pénzed nincs és be vagy zárva.

1943 Augusztusában jött egy rendelet felsőbb helyről, hogy a nemzetiségi elítélteket át kell szállítani a Csillag börtönbe. Akkor útjaink elváltak egymástól. Szerbek, románok, ruszinok átkerültek a Csillagba, a német és sváb elítéltek pedig, ha jelentkeztek az "SS"-be, átadták a németeknek. Mi ott maradtunk továbbra is a Béke utcai börtönben. Az eltávozottak helyét betöltötték a frontról akkor visszajöttekkel, akiket előző év tavaszán vittek ki a börtönből a frontra. Ezek közül elsőként érkeztek Marton Lajos és Borombos Péter, majd jöttek Kurucz Mózes, Felső Imre, Katona János, Orcsik Sándor és Judt Frigyes. De voltak, akik már nem térhettek vissza soha többé: Arany Zoli, Győrfi Feri, Máriás András, Tóth András és Gyemrovski atyafiak, ez utóbbinak nem emlékszem már a másik nevére. A visszatérteknek a fronton töltött időt nem számították bele a büntetésbe, ott folytatták, ahol megszakadt a frontra távozásuk.

Történtek még más igen emlékezetes dolgok is a börtön éveim alatt, talán sok is lenne azt mind leírni, de néhány érdekesebről azért csak ejtek néhány szót. A vezető főügyész parancsa úgy szólt, hogy mielőtt éjszakai szállásunkra visszamennénk, az ajtókat mindig zárjam be és a kulcsokat a portán adjam le. Egy alkalommal a parancs szerint minden ajtót bezárva éppen indultunk volna az utca felé, amikor a hosszú folyosó túlsó vége felől erős dörömbölést hallottunk. A portás szólt, hogy "János maga bezárt valakit" így hát hátramentem és meggyőződtem róla, hogy a 36-os szoba az amelyiknek az ajtaját valaki belülről

igencsak döngeti. Visszamentem a szoba kulcsáért és mikor kinyitottam, hát kit zártam be mást, mint a Szász százados urat, aki az én vádlóm volt és rám a tíz év börtönt kérte. Magából kikelve üvöltött rám, hogy miért zártam őt be, miért nem néztem be az ő szobájába is. A 36-osba én benéztem, de abból nyíltak a 37-es meg a 38-as szobák, ő meg a 38-asban volt. Szigorúan ráparancsolt és megígértette velem, hogy ezen túl benézek a másik két szobába is, most pedig hagyjam ott a kulcsot, majd ő leadja, ha végzett a munkájával.

Arra nagyon odafigyeltek a hadbírók, hogy példás rend és tisztaság legyen mindenütt, mert ha valahol egy kis mulasztást tapasztaltak, rögtön hívatott hol az egyik, hol a másik, hogy:

- Szabad-e kérdezni valamit? Tiltja-e a biblia, hogy a szekrény tetejéről letörölje a port? - kérdezte az egyik.

A másik pedig:

- Szabad-e maguknak nyáron kéthetenként ablakot tisztítani? Mert ha a biblia nem tiltja, akkor minden nap tisztítanak meg két-két ablakot fejenként, mert én már kiszámítottam, hogy akkor mindig minden ablak tiszta lesz. Ezt mondja meg a társának is. - parancsolt rám szigorúan. Amikor ezt elmondtam a társamnak, ő így felelt:

- Majd kipucolja az az angol, vagy amerikai bomba.

Nem telt bele kettő hét sem és teljesült Davidov Pali szava: nem kellett menni a frontra, mert a front megjött Szegedre. Azt még nem mondtam, hogy ekkor már megkezdődtek a bombázások, mi pedig össze voltunk már írva, hogy visznek bennünket a frontra.

Én még a bevonulásomkor csak barátkozó voltam, de ezt tudták az akkori egyházi szolga atyafiak, akik figyelemmel kísérték mindannyiunk sorsát. Hírét vették, hogy frontra menő alakulathoz vagyunk besorolva és bejöttek hozzám látogatóba Kálmán Kálmán és Szabó János egyházi szolga atyafiak, akik ott lent a szenespincében elbeszélgettek először a Gardality Mihály atyafival, majd engem is lehívtak és megkérdezték, hogy amint a bevonulásom előtti napokban kértem a kegyelmet, - amit akkor nem nyerhettem el - ha most erre módot és lehetőséget keresnének valahol hívői háznál, tudnám-e magamat ajánlani, vagyok-e olyan megnyugvó lelki állapotban, hogy a felvételem megtörténhetne, volna-e arra lehetőség részemről, hogy kimenjek és ők várjanak rám az nap délután. Mivel e tekintetben a válaszom és a vágyam is megnyugtató volt részükre, úgy váltunk el egymástól, azzal a fohással az Úrhoz, hogy legyen ebben segítségül. Azon a délelőtti látogatáson még jelen voltak a sükösdői Kollár Sándor és a szegedi Bodó János atyafiak is. Bodó János megígérte nekem, hogy ha én ki tudok menni a munkahelyről, a Novák Imre atyafi cipésműhelyébe, ő ott fog engem várni, és oda visz majd, ahol az egyházi atyafiak várnak rám.

Két katona volt a munkahelyünkön, akikkel, - hol az egyikkel hol a másikkal - jártunk ki a városba. A kémelhárítók küldönc katonájával sikerült megegyezni, hogy délután 3 órakor kikísér a Novák bácsihoz és otthagya engem, este 6 óra után pedig ugyan oda értem jön, és ezért kap 10 pengőt. Előbb egy kicsit gondolkodott, de végül mégis beleegyezett, mert a 10 pengő akkor még jelentős összegnek számított. Mikor megérkeztünk Novákékhoz már el volt készítve számomra egy csirizes suszterköpeny és egy használt micisapka. Fejemről a rabsapkát mindjárt zsebbe tettem, a rabruha tetejére a civil köpenyt húztam, fejemre a civil sapkát tettem és Bodó János már száguldott is velem egy nagy 500-as motor nyergében az Ősz utcába, Ördög Károly atyafiék lakására. Itt már várt a kis gyülekezet: a házigazda házaspár, a két egyházi szolga, Kovácsné Etuska néni, Kollár bácsi és mi ketten Bodó János és én.

A velem való munka ott az Ördög testvérek hajlékában a szűk három óra alatt szép simán végbement és már siettünk is vissza Novákékhoz, ott már várt rám a katona. Mielőtt elmentem, jeleztem a társamnak, hogy én három órát távol leszek és kértem, hogy hagyja meg a munka rám eső részét, de ő mégis elvégezte helyettem is a takarítást. Amikor visszaérkeztem rákérdezett:

- Te hol volta? Gondolja én te ugye kereszt volt, én látja te vizes a haja. - ez a fiú az egyik jugoszláviai újnazarénus volt, akiről már tettem említést korábban, becsületes, megbízható, jó munkatárs volt.

A felvételem amilyen körülmények között történt, ilyenre nemigen volt példa. A bevonulásom előtt beszéltek velem az egyházi szolga atyafiak, de mivel abban az időben nem volt gyülekezetbe járási lehetőség, nem találtattam elég érettnek a kegyelemre és Kálmán Kálmán atyafi meg is kérdezte tőlem, el tudom-e fogadni az Úrtól azt a jó tanácsot, hogy ha Ő nála én választott vagyok, még a börtönben is nyújt lehetőséget ahhoz, hogy kérésem teljesüljön. Amikor azt válaszoltam, hogy igen el tudom fogadni, csak annyit mondott: Legyen a hited szerint. Mikor ez a hitem valóra is vált, látnom kellett, hogy: "Az Úr

csodásan működik, de útja rejtve van.” Ezek után úgy éreztem, most már a front, vagy a koncentrációs tábor nem olyan ijesztő számomra, mintha kegyelmet nem nyertem volna.

A munkaszolgálatos

1944. május végén átadtak bennünket a Szegedi Vasúti Igazgatóságnak, és október 10.-e táján hagytuk el Szegedet, akkorra ért oda a front. A mi alakulatunk egy rabokból verbuvált különleges munkásszázad volt, sárga karszalaggal, rajta fekete ponttal. A fekete pont azt jelezte, hogy nem zsidók vagyunk, hanem vallási és politikai elítéltek. Így választottak el minket az akkor már bent lévő idősebb atyafiaktól, mert abban az időben 60 éves korig hívtak be katonának idősebb embereket is és voltak akkor közöttünk a börtönben 50 éves kor körüliek többen is. A börtönben maradtak akkor az idősebb testvérek közül Farkas József, Prohászka Lajos, Gardalits Mihály, Pfszter Jakab, Szitár Vince, Nyári József és Dénes Ferenc atyafiak. Ezek a testvérek akkor már túl voltak a 40. évükön, ezért őket nem sorolták be a munkaszolgálatosok közé.

A katonai büntető munkásszázadban - felvételem után két héttel kerültem oda, - egy nyilas hadnagy volt a parancsnokunk, aki a polgári életben forgalmiadó-ellenőr volt. Ő úgy kezelt bennünket, hogy mireánk csak addig lesz szükség amíg a háború tart, azután pedig nincs messze Auswic, vagy Dachau, ahol a hazaárulók majd befejezik földi pályafutásukat, mert aki nem fog fegyvert, az hazaáruló és nem érdemi meg, hogy éljen. A mi alakulatunknál csupa megbélyegzett emberek voltak, büntetett zsidók, bácskai hűtlenségi elítéltek, de a legtöbben a Horti időkben kommunista gyanús, vagy kommunista tevékenységért elítélt személyek.

Nos ez a századparancsnok többször járt nálunk, a Juliska nővérem vezette tejbegyűjtő állomás adóügyeit ellenőrizni. A könyvelésben sohasem talált kifogásolni valót, édesanyám pedig gyakran megvendégelte ilyenkor, és ő mindezt sokra értékelte. Egyszer valahogy tudomására jutott, hogy az alakulatánál van egy Hevesi nevű személy és intézkedett, hogy keressenek meg és küldjenek hozzá. Nem tudtam mire vélni a dolgot mikor a fegyveres katona szólt, hogy jelentkezzek a századparancsnoknál, mert engem hívat. Mikor megjelentem nála, mindjárt azt kérdezte:

- Kik a szülei, hol laknak, az ő házuknál van a Litomericki cég tejbegyűjtő állomása?

- Igen. - mondtam, ők az én szüleim.

Ekkor nagyon gorombán rám támadt, alávaló csavargónak minősített e szavakkal:

- Hogyan lehetséges az, hogy olyan rendes, jóra való szülőknek ilyen senkiházi börtöntöltelék fiuk van.

Ettől kezdve nekem sem becsületem, sem megállásom nem volt előtte, ha tehetett mindig engem szemelt ki olyan feladatokra is ami nem a mi munkánk lett volna. Mégis az Isteni gondviselést éreztük itt is, volt rá lehetőség, hogy mi hívó testvérek egy rajba tartozunk. A rajparancsnokunk és a helyettese, akik személyes ismerősei voltak Kovács Károly atyafinak, amiben csak lehetett segítettek bennünket és nem ártottak nekünk, jóllehet a századparancsnoknak erről nem volt tudomása.

Nehezebb volt már a kapcsolattartás a szülőkkel, a testvérekkel, de amíg Szegeden voltunk nem szenvedtünk hiányt semmiben. Dolgoztunk sokszor igen veszélyes körülmények között. Naponta bombázták a szövetségesek a szegedi rendező pályaudvart és minket oda irányítottak bombatölcsért temetni. Állandóan volt munkánk: amit egyik nap betemettünk, azt másnap ismét felszaggatták a bombák. Amikor megszólalt a sziréna, nem volt más menedékünk, mint a tiszai ártér, ahol a fűzesek rejtettek ugyan bennünket, de a hulló bombák ellen a fák nem nyújtottak védelmet. A rendező-pályaudvar közel volt, és gyakran előfordult, hogy hullott az ártérre is a bombákból.

Egy alkalommal benzines tartályok és német ködgránátokkal megrakott vagonok álltak a pályaudvaron, így érte a bombázás. Szétfolyt és meggyulladt a benzin, alá a lőszeres vagonoknak és elkezdett égni a lőszeres vagon is. Kiadták a parancsot, hogy a lőszeret mentsük a robbanástól, de az alakulatunk vonakodott odamenni, mert már kezdtek a ködgránátok is robbanni. Akkor azt mondták, ki fogják adni a tűzparancsot az ott jelenlévő fegyveres alakulatnak, és az engedetleneket lelövik a helyszínen. Az égő tüzet kiszorítottuk a vagon alól, amely még nem égett annyira, hogy ne lehetett volna megközelíteni, de a tűztől átmelegedett köd- és nyomjelző gránátok egyre gyakrabban robbantak. Közben megérkezett az ebéd, mikor Fejsza Péter úgy hozott kifelé egy átforrósodott gránátot, hogy a zubbonya aljával védte a kezét. Elhangzott a vezényszó, hogy ebédhez sorakozó, Péter a gránátot ott ahol éppen volt letette és jött

mindjárt az ebédosztás helyére, a gránát pedig alig, hogy arrább lépett felrobbant. Nem ért volna oda vele a kijelölt helyre, így a hóna alatt robbant volna fel. Péter meg is jegyezte:

- Ez nekem volt Isten adta szerencse.

Nem sok idő telt már ott Szegeden, amikor két rabtársunk egy légiriadó elmúltával nem tért vissza a munkahelyünkre. Másnap Gyálaréten fogták el őket a tábori csendőrök, visszahozták őket hozzánk, és a mindig gonoszkodó századparancsnokunk átadta a rögtönítélő bíróságnak. Egy hét múlva ismét odahozták szegényeket elébünk egymáshoz bilincselve és a századparancsnokunk fenyegetőzve, kiabálva hívta fel a figyelmünket, hogy nézzük meg, így jár, aki megszökik. Az egyik halálraítélt nagyon elszánt, kemény idegzetű volt, mert mikor a kivégzőhelyre vezették őket, kemény és gyalázkodó szavakkal támadt a halálos ítéletet kimondó bíróra, letegezve szidta és gyalázta a bírót is, meg aki őt a világra hozta is, hangoztatva, hogy: Én most meghalok, de ti is jöttök utánam hamarosan.

A kivégzéshez ki volt vezényelve egy tábori pap is, hogy utoljára meggyóntassa a halálraítélteket, a kivégzés és a halál beállta után pedig a kivégzettek lelke üdvéért imádkozzon, miként szoktak ők egy kivégzett holtteste felett fohászolni, és lelkét az üdvösségre ajánlani az Úr elé. Ez a fiú őt is összeszidta, és nem engedte oda magához, így őerte nem is imádkozott a holta után.

Ez a közjáték nagyon megzavarta a kivégző osztag katonáit. Volt akinek annyira remegett a keze, hogy az miatt elsült kezében a fegyver, mire a többi is elkezdett lövöldözni. Mire vezénylő tiszt lerántotta a kardját, mind a nyolc fegyver elsült. Egy halálraítéltre mindig négy fegyveresnek kellett löni. Mikor a fegyverropogás elcsitult az az elítélt, aki lekiabálta a bírót rögtön kelni akart fel, de mivel össze voltak láncolva a társával, hanyatt ráesett arra. Habos vér jött a mellén kifelé, de mindenáron fel akart állni. Ezt látva, a vezénylő tiszt parancsot adott az egyik katonának, hogy lőjön bele még egyszer. Az bele is lőtt kettőt is, de még mindig erősen vonaglott szegény. Ekkor a vezénylő odament hozzá és ő is belelőtt egyet a pisztolyával. Majd odament az orvos is, aki ilyenkor azért volt jelen, hogy megvizsgálta őket és a halál beálltát megállapítsa. Megtapintotta a pulzusukat, de ez az utóbbi még mindig élhetett, mert az orvos is elővette a pisztolyát és a már mindenfelől vérző ember homlokához téve ő adta meg az utolsót, a kegyelemlövést.

Nagyon nagy hatással volt mindnyájunkra ez a tragikus, mi több borzalmas jelenet. Századparancsnokunk mikor látta, hogy milyen nehezen hal meg, akit ő halálra adott, elsápadt és összerogyott, a bizalmi emberei szedték fel és támogatták el a kivégzés színhelyéről.

Ekkoriban már odahallatszott hozzánk Makó felől a harci zaj és annál is inkább zúgolódtak nemcsak az elítéltek, de a jobb érzésű fegyveres öreink is, hogy ilyenek nem lett volna szabad megtörténni, még akkor sem, ha elítéltekről van szó. Volt közöttünk, aki ezt szóvá is tette: nem veszi észre az ilyen ember, hogy mi már rég elvesztettük ezt a háborút, itt a hátunk mögött döngölik az új Európa alapját.

Visszavonulás

E gyászos nap után nem sokkal el kellett hagynunk Szegedet, mert a Tisza túlsó partját már megszállták az oroszok. Annak ellenére, hogy ilyen elrettentő példával akarta parancsnokunk a szökéseket megakadályozni, mégis ahogy vonultunk nyugat felé szinte minden reggel hiányzott valaki a létszámból. Visszavonulásunk alatt nem volt senki, akit utánunk hoztak volna a szökevények közül. Általában olyanok tűntek el, akik olyan helyen laktak, ahol az oroszok már nagyon közel voltak.

Ahogy Szegedet kb. 10 kilométernyire elhagytuk, óriási robbanás reszkettette meg a levegőt. Ekkor robbantották fel a németek a szegedi Tisza hidat. Azon az éjszakán Mórahalomig jöttünk és az útszéli árokban aludtunk egy keveset. Reggel létszámellenőrzéskor kiderült, megszökött az egyik fegyveres örünk. Hiába volt tehát az elrettentő példa, a kegyetlen kivégzés. Létszámellenőrzés után elindították a menetet nyugat felé a Szeged-bajai országúton.

Az ásothalmi elágazásnál az erdőben egy rövid pihenőt tartottunk, amikor egy ismerős fiú jött arra kerékpáron, aki engem megismerve rám köszönt és anélkül, hogy bármire kértem volna, nagyon gyorsan és ügyesen értesítette a családomat, szüleimet. Nem tettünk meg még tíz kilométert sem, amikor már édesapám és Feri öcsém vártak a 33-as kilométerkőnél, de vártak többen is a testvérek közül az útszélen állva és integetve. A századparancsnok előbb, attól való félelmében, hogy esetleg a szökésre próbálna rábeszélni, nem akarta megengedni édesapámnak, hogy beszéljen velem, de a végén csak megengedte,

hogy váltsunk néhány szót. De ő is nagyon szaporán érdeklődött: mi van a határon, és mi van Szabadkán, tudta ugyanis, hogy a mi tanyánk közel fekszik a jugoszláv határhoz.

Feri öcsém beolvadt közénk a sorba, elkísért bennünket két vagy három kilométer hosszan. Ez nem szúrt szemet senkinek sem, mert az ő fején leventesapka volt, ami nagyon hasonlított a mi katonasapkáinkhoz. A rajparancsnokunk meg, aki mellettünk menetelt, egyáltalán nem ellenezte, hogy Feri mellettem jöjjön, és beszéljünk, mert mint már említettem is, ő amiben csak tehetett, inkább segített nekünk mintsem ártott volna. Mielőtt elértük volna az öttömösi kanyart, elköszöntünk egymástól Ferivel.

A kanyar után az Öttömös-Öregátokházi keresztútnál volt a Dobó féle bolt, itt tartottunk megint egy rövid pihenőt, legnagyobb meglepetésemre már ott vártak ránk leánytestvéreim, Juliska, Erzsike, Mariska és Piroska. Mikor ezt meglátta a századparancsnok, rám támadt, - sértette őt ez a nagy családi összetartás -, kiabált velem hogy milyen összekötetésem van nekem a családommal, hogy engem mindenfelé várnak.

Elkezdett vezényelni:

- Vigyázz! Kezet csípőre! Térdet mélyen hajlíts!

Erre én azt mondtam neki:

- Engedje meg már a hadnagy úr, hogy ne ilyen emlékekkel búcsúzzam a hűgaimtól, hisz az is lehet, hogy utoljára látjuk egymást. Ha fegyelmezni akar, arra lesz még módja máskor is.

Így aztán ő végül engedett, mi egy keveset beszélgettünk még, majd elköszöntünk egymástól. Három év telt el a következő találkozásunkig. Elindult a menet ismét és a következő megállásunk Mélykút volt, ahol ismét a szabad ég alatt aludtunk, mert hát 250 személy hol kapna szállást egyetlen éjszakára.

Másnap reggel újból létszámmellenőrzés és megint hiányzott egy ember. Míg ott tanakodtak, hogy ki a felelős azért, hogy megszökött egy őrizetes, közben visszaérkezett a szökevény, jól felpakolva élelmiszer csomagokkal. Ez egy nagyon eleven, életrevaló cigánygyerek volt, akinek rokonai voltak ott Mélykúton, azokat látogatni szökött meg a csapattól éjszaka. A századparancsnok most sem tagadta meg magát, nagy hangon kiabált vele, előkapta a pisztolyát, azzal hadonászott és fenyegetőzött, hogy:

- Miért szöktél meg, ezért most agyonlőlek!

A cigány azonban nem ijedt meg tőle, hanem határozottan és bátran szembeszállt vele, mondván, hogy:

- Nem mer maga azzal lőni hadnagy úr. Mikor látta az agyonlőtt embert akkor is elájult.

Akkor szó nélkül otthagya a cigányt és kiadta a parancsot a továbbindulásra. Estefelé érkeztünk Bajára, a mostani Petőfi sziget egyik csónakgarázsában kaptunk helyet éjjeli szállásra. Ott találkoztunk a bori rézbányából idáig eljutott zsidókkal, akik a cservenkai tömeges kivégzésből életben maradtak. Nagyon megdöbbenő volt a nélkülözésektől, éhezéstől és az átélt borzalmaktól csonttá aszott, megfeketedett emberek látványa, alig volt szegényeknek emberi formájuk. Közülünk, akinek volt valami kis ételféleség a kezénél, dobtunk át nekik a kerítésen túlra és szinte egymást is letaposva ugrottak érte. Aki el tudta kapni azt a kicsinyke ételmet, amit mi adni tudtunk, azt foggal körömmel tépték ki egymás kezéből. Minket nem engedtek az ő közelükbe, de azért azt láthatták, hogy mi is sárga karszalagot viselünk, mert azt gondolták, hogy mi is zsidók vagyunk.

Másnap mi onnan tovább vonultunk. Baja város déli részén volt egy barakktábor, ahol szerb hadifoglyokat őriztek a bácskai megszállás idején, most ide szállásoltak el bennünket, innen jártunk ki lövészárkot és tankcsapdát ásni a Bajától délre eső részen. Ott voltunk azon a napon is, amikor Horthi Miklós bejelentette, hogy vége a háborúnak, Magyarország nem harcol tovább a szovjetek ellen. Jött a századparancsnok hízelegve:

- Fiúk! Maradjon mindenki nyugodtan holnap reggelig. Holnap mindenki mehet haza.

Azon a napon a bajai testvérek közül többen is meglátogattak bennünket, elmondták ők is, mi a helyzet és milyen a hangulat a városban. Voltak látogatóink Érsekcsanádról is, Kurucz Mózes és Felső Imrét látogatták rokonaik. Nagyon bíztunk benne, hogy másnap mehetünk haza. Reggel jött a századparancsnokunk, izgatottan jelentette be:

- Nem megy senki sehova. Szálasi testvér átvette a hatalmat, a mi egységünk is felesküszik Szálásira még ma és folytatjuk a harcot a végső győzelemig.

Századunk fegyveresei kijelentették, hogy ők már egyszer felesküdtek és azt ismerik el államfőnek, akire felesküdtek, ők másra nem esküsznek. Kis idő múlva figyelmeztettek bennünket, hogy ne merjen senki sehova mozdulni, mert átvettek bennünket a németek, aki nem engedelmeskedik, azt le fogják lőni. Akkor vettük észre, hogy a tábor körül van véve német gépfegyverekkel, a fegyverek csövei pedig ránk

irányítva. Egész nap tanakodtunk: Most mi lesz velünk? Este felé jött megint a mi parancsnokunk és nagy hangon bejelentette:

- Fiúk! Viszlek benneteket biztonságosabb helyre. Felkészülni! Sorakozó!

A Győrfi Sándor atyafi nagyon le volt gyengülve, jelentettük, hogy ő nem bír jönni velünk. Ekkor kiadta a századparancsnok az utasítást, hogy kísérjük Sanyi bácsit oda, ahol a lovas kocsik vannak elszállásolva. Ez a hely ott volt, ahol most a Berecki Máté Mezőgazdasági Szakiskola van. Én vittem a Sanyi bácsi csomagját és egy ór kísért bennünket. Sanyi bácsi helyet kapott a konyhafelszerelést szállító kocsin, mi pedig a fegyveres őrrrel visszamentünk a már indulásra kész csapathoz. Irány a Duna part. A Szeremlei út végénél volt egy malom, ott meg osztották a lisztet kifelé, vigye, aki éri, ne jusson az oroszok kezére. Elkiabálta magát a századparancsnok:

- Le az öreg Győrfit a kocsiról, az ő helyén is elfér egy zsák liszt.

Ráparancsolt a rajparancsnokunkra:

- Bodó kísérje, ha nem bír menni, löje agyon.

Nem sokáig bírta tartani a tempót velünk Sanyi bácsi, lemaradtak tőlünk. Azon az éjszakán átkeltünk a Dunán. Komp vitt át a túlpartra bennünket. Odajött hozzám Bodó örvezető és közölte velem:

- Sanyi bácsi már jó helyen van. Elküldtem őt, mondtam neki, tűnjön el az éjszakában, holnap már nem keresi magát senki. Ilyen betegen nem szabad itt hagyni szép fiatal feleségét, aranyos kis gyermekeit. Bár én sem jöttem volna ki Szegedről.

Alig, hogy kivilágosodott, létszámenőrzés volt ismét, de már ezt megelőzően rám támadt a századparancsnok:

- Hova tettétek az öreg Győrfit? Megszöktettétek ugye.

A létszámenőrzéskor kiderült, hogy 64 személy hiányzik összesen. A bácskai szerb hűtlenségi elítéltek mind leléptek éjszaka, amikor a dunai kompnál olyan nagy volt a fejtelenség és a tumultus. Utánunk még egyet fordult a komp, de azt már ahogy elindult, rövidesen löni kezdték a szerb partizánok. Én azt csak később, kint a Szovjetunióban tudtam meg, hogy a hűtlenségi elítéltek titkon tartották a kapcsolatot a szerb partizánokkal. Kint hadifogságom ideje alatt a potymai lágerben összehozott a sors a szakaszvezetőnkel. Megörültünk egymásnak és ő akkor elmondta nekem, hogy mennyire nem tudja önmagának megbocsátani, hogy nem fogadta el a szerb elítéltek ajánlatát, akik kérték őt, hogy kísérje őket a menekültáradattal szemben, mert ott őket már várják a partizánok. Arról is biztosították őt, ha ebben segíti őket, ők másnap hálából hazaviszik Szegedre. Ezután keserűen így fakadt ki:

- Megérdemlem a sorsomat, mert nem mertem vállalni, amire kértek. Ők már régen szabad emberek, mi meg itt pusztulunk el.

A mi megfogyatkozott századunkat Mohácsra irányították, bár senki sem értette közülünk, miért vonulunk mi délnek, mikor a délen harcoló alakulatok is menekültek már az oroszok elől, észak felé. Egy csendőr szakasszal találkoztunk, akik azt kérdezték, hogy hova megyünk mi arra felé, mikor Bácskát már feladták. Az éjszakát a mohácsi téglagyárnál töltöttük, a tégláégető kemencék lyukaiban aludtunk. Reggel irány vissza észak felé. Bár községben töltöttünk két vagy három napot, a Duna parton lövészárkokat ástunk. Ezt sem tudta megmondani senki, milyen céllal, mert semmi kilátás nem volt arra nézve, hogy azt valaki használni is fogja, ugyanis ekkor már mindenki menekült. Néhány nap után átvezényeltek Dunaszekcsőre, azután innen jártunk ki ugyanarra a helyre, folytattuk a hiábavaló árokásást.

Volt azon a helyen egy tisztás, ahonnan jól lehetett látni a Duna bal partján húzóódó országúton Baja felé vonuló orosz csapatokat. Ők szintén láthattak minket jól, de miránk, akik ott dolgoztunk, soha nem lőttek egyet sem. A hátunk mögött kb. egy kilométerre lehetett a Mohács-Szekszárdi út, amely mellett volt a mi szálláshelyünk. Ezen az úton is vonultak mindenféle menekülő alakulatok. Néhány napra rá, hogy Dunaszekcsőre költöztünk át, Bodó örvezető volt a körletnapos, egyik társa meg az ügyeletes. Kint az udvaron az ajtó előtt tartózkodtak éppen, mikor az udvarra becsapódott egy akna és Bodónak a gyomrát, társának a combját tépte szét a robbanás. Mire a mentő Pécsről kiért, Bodó örvezető, a mi rajparancsnokunk meghalt, a társa még élt, de nagyon vérzett. Sohasem tudtuk meg, hogyan alakult a további sorsa. Ez az esemény nagyon felzaklatta a századot, a konyhai főszakácsunk akkor tudta meg mi történt, mikor hozták a vacsorát a munkából beérkező századnak. Fogta a fegyverét és a felháborodástól csaknem magán kívüli állapotban kiabálta:

- Most pedig én lövöm agyon a hadnagy urat, mert ha ő nem hoz ki minket Szegedről, vagy nem hoz át a Dunán, élne az én legkedvesebb barátom, és részünkre vége volna a háborúnak! Hát mit akar ő! Azt akarja, hogy mindnyájan úgy járjunk, mint ez a két ember?!

Nagyon elszántsak látszott és egyre jobban bevadult. Próbálták a társai lecsillapítani, de elszántan és határozottan kijelentette, hogy aki őt meg meri közelíteni, azt keresztül lövi. Kijelentette, hogy ha azonnal nem megyünk tovább, megöli a hadnagy urat. Elhangzott hát a parancs: felkészülni, indulás tovább, irány Szekszárd. Reggelre odaértünk, megpihentünk egy kissé, majd tovább mentünk Tolnára, ahol egy laktanyában kaptunk szállást éjszakára. Reggel a lefáradt gyászos menet ismét útra kelt. Paks előtt egy ember közlünk jelentette, hogy nem bír tovább gyalogolni, mert a lábát feltörte a bakancs. A hadnagy úr az egyik legbizalmasabb emberére bízta: kísérje, ha nem bír velünk lépést tartani, löje agyon. A feltört lábú egy 36 éves családos ember volt, aki pedig kísérte egy nyilas szakaszvezető. Ez már korábban szerzett valahonnan egy fűzfavesszőből font korbácsot, azzal ütötte, hajtotta a rábizottat Pakson keresztül Németkérig. Nem esett meg a szíve rajta a kegyetlennek, pedig amaz sírva, mint egy kisgyerek, könyörgött neki.

A hadnagy úr lóháton járt körbe a vonuló század körül, hol előttünk, hol mögöttünk jött, közben kiabált, üvöltözött:

- Ti bűdös kommunisták, hazaárulók. Tudom ha fordul a kocka ki akartok engem csinálni, de addig megdöglötök mindnyájan.

Ezen az úton találkoztunk Taba Ferivel, aki az internáló táborból jött hazafelé. Beszélni nem engedtek vele, mert hadnagyunk szemében egyre veszélyesebb emberek voltunk. Este lett mire Németkérre értünk, ahol nem tudta senki mi legyen velünk. Öt vagy hat napot tétlenkedtünk itt, egy iskolában voltunk elszállásolva egy nagy tanteremben, ahova szalmát hordtunk be egy szomszédos háztól. Ez volt a fekhelyünk, de mennyivel jobb volt ez a hely, mint az országúti árokpártok a hideg, deres éjszakákon.

Elérkezett az idő, innen is indultunk tovább amikor meg az ósziváci Jokity Cvetkó barátunk nem tudott felkelni, a sok hidegtől, fázástól kiújult az ízületi gyulladása és teljesen járásképtelen lett. Megbeszéltük a konyhafelszerelést szállító kocsissal: kihozzuk a betegünket, felhelyezzük mellé a kocsira és odaadjuk a pokrócainkat, hogy jól be lehessen takarni, ne fázzon. Amíg mi bementünk Cvetkóért létszámellenőrzés volt, megint hiányzott négy ember. Ezek mi voltunk: a beteg Jokity Cvetko, Gutwein Jakab, Kurucz Mózes és én. Amikor megmondták a hadnagy úrnak, hogy nem elszöktek a hiányzók, hanem a betegért mentek vissza a tanterembe, jött mindjárt nagy lármával, kiabálva:

- Mars ki, mars ki. Miattatok nem tud indulni a felsorakozott század.

- Mindjárt kivisszük a betegünket a kocsira és indulhatunk - mondtam neki, de ő elkezdett hadonászni a pisztolyával és kiparancsolt bennünket a teremből, tovább kiabálva:

- Ez nem beteg. Ez egy csetnik hazaáruló. Hagyjátok itt, majd én agyonlövöm.

- Cvetkó nem csetnik és még kevésbé hazaáruló. Már a múlt telet is a rabkórházban töltötte ugyanezzel a betegséggel! - álltam a beteg mellé.

- Akkor téged lölek agyon. - nyomta a mellemnek a pisztolya csövét.

- Csak arra kérem hadnagy úr, ha haza megy majd, mondja meg a szüleimnek, hol hagyott. - válaszoltam, amire szörnyen dühös lett, a vállamnál fogva megfordított és kezével a vállamat, térdeivel meg a hátsó feletem lökdösve taszigált kifelé az ajtóig. Amikor az ajtóig értem és megláttam, hogy Mózes és Jakab nem mentek el, hanem jobbról- balról az ajtónál lesnek befelé, nem léptem ki az ajtón, hanem vissza fordultam és mentem Cvetkóhoz. A hadnagy kiszaladt az udvarra, a társaim meg be a tanterembe. Beletettük a betegünket egy pokrócba, kettő fogta elől egy-egy sarkát a pokrócnak, egy meg hátul a kettőt, így vittük ki és helyeztük fel a kocsira. Mire kiértünk vele, a századparancsnok úr már a lován ült, onnan kiabált, gyalázkodott:

- Kommunisták, nazarénusok, hazaárulók. Ti adtátok el, ti tettétek tönkre az országot. Miattatok jutott az ország erre a sorsra.

Így meneteltünk mi tovább. Arra már nem emlékszem hány nap alatt értünk a Balaton mellé Szentkirályszabadjára, de ott töltöttünk néhány hetet. Repülőteret építettünk, zúzott követ hordtunk csillével, amit eltereggettünk, majd földet kellett rá teríteni, azt szépen simára eligazgatni. Aztán kivezényelték rá az agyoncsigázott, a bori rézbányákból odaért, még életben maradt zsidókat, azokkal tapostatták keményebbre az elteregtetett agyagot, hogy alkalmas legyen a repülőgépek leszállásához. Itt hozott össze a sors azokkal az atyfiakkal, akik a bori rézbányából jöttek. Ők a faluban laktak, mégis nyílt

lehetőség a velük való találkozásra, amit ők eszközöltek ki. Kevés időt tölthettünk csak együtt, de ez a boldog találkozás mindnyájunkban maradandó nyomot hagyott. Ők hatan voltak: Pap Bálint és Szabó Imre Dévaványáról, Pap Lajos Zalátáról, Gumbér István Bakonycsernyéről, Móczár János Tornaörsről és Csizmánszki János Bácskából.

Hamar eljött az idő, hogy onnan is tovább kellett menni, a mi utunk Sopron felé vezetett, az övéké meg Szombathely felé, így útjaink elváltak. Egyszer kaptunk látogatót Nemesgulácsról, jött két Kovács atyafi minket meglátogatni. Ilyen körülmények között különösen nagy öröm volt a találkozás. A búcsúzásnál még senki sem gondolta, hogy ez a két kedves atyánkfia már nem ér haza, az úton repülőgép támadás érte a vonatot melyen utaztak, és mindketten meghaltak. Szentkirályszabadjáról való távozásunk előtti napokban betolattak egy tehervagont a repülőgép hangárok mellé és kettőnk, Tóth Lacival kiküldött a parancsnokunk, hogy segítsünk kirakodni. Mikor munkához láttunk én a köpenyemet levettem és a hátizsákkal együtt lettem a vagonban. Eközben a ludovikások konyhájáról kijött egy katona, hogy segítsünk valami nehéz tárgyat a konyhára bevinni. Mire visszaértünk a vagon kiürült és mozdony már el is ment vele, benne a teljes felszerelésemmel. Így elmaradtam a köpenyemtől és az evőeszköz készletemtől. Hiába jelentettem a század géhá raktárosának, nem tudott másikat adni, mert nem volt raktáron.

Talán egy hét is eltelt már mikor egy reggel korán jött a raktáros, hogy menjek vele, mert az éjszaka megszökött egy rabtársunk és a köpenyét meg a hátizsákját itt hagyta. Én mindjárt pártját fogtam az elhagyott kincstári holminak. Megtudta ezt a mindig gonoszkodó parancsnokunk, mindjárt intézkedett, el akarta vetetni tőlem. Hívatta a helyettesét, aki a polgári életben ügyvéd volt és utasította, hogy vegye fel rólam a tényvázlatot kincstári holmi hanyag kezelése miatt. Engem hadbírótság elé kell állítani, a szökött katona otthagytott holmiját meg el kell venni tőlem, mert az nem illet meg engem. A helyettes viszont a védelmébe vett és így szólt a századparancsnokhoz:

- Hadnagy úr kérlek. Ezt az embert nem büntetés, hanem dicséret illeti, mert pártját fogta az elhagyott kincstári holminak. Tehát az övé megvan, majd ha a szökevényt elfogják őt kell felelősségre vonni, amiért elhagyta.

Így hát a századparancsnok lógó orral elkullogott, a helyettese pedig megnyugtatót engem, hogy ebből a dologból nem lehet bírósági ügyet csinálni, mert a jogrend szerint az igazság énmellettem szól. Jólesett érezni, hogy ez az idős jogászember milyen nyomós érvekkel állt mellém és némította el a rosszindulatú vádaskodót. Ekkor győződünk meg róla, hogy a legközvetlenebb beosztottjai sem értettek vele egyet, a mindig mindenben ártani akaró nagyfőnökkel.

1944-ben karácsony és újév között hagytuk el Szentkirály-szabadját, míg Sopronig értünk egy hét körüli idő telt el, téli hidegben hófúvásban. Nagy szerencsénk volt, hogy sok uradalom volt azon a vonalon amerre meneteltünk és éjjeli szállást mindig kaptunk valamelyik major tehénistállójában, így mindig jól fel tudtunk melegedni. Közben alakulatunk létszáma egyre fogyott, szöktek már nemcsak az elítéltek, hanem a fegyveres katonák is, nem riasztotta már őket a statárium sem.

Mielőtt Sopronba értünk volna az egyik elítélttársunknak kilyukadt a bakancsa talpa és minden lépése után véres lábnyom maradt. Hiába sirt és könyörgött segítségért, sem bakancsot nem kapott másikat, sem a kocsira nem engedték felülni. Ilyenkor mindig akadt a keretlegények között, akire rá lehetett bízni, kísérje a szerencsétlent, s ha nem bír tovább menni, löje agyon.

Sopronba megérkezve egy laktanyában kaptunk volna szálláshelyet, de ahova eredetileg irányítottak, - egy emeleti szobába, - egy nagy rakás rongy volt pokróc és köpeny maradványokból a szoba közepén. Ez a rongyhalom szörnyen bűzlött, szinte mozgott és tarkállott a temérdek tetűtől. Ezt a szobát nem fogadtuk el szálláshelyül, így aztán egy lóistállóban töltöttük az éjszakát. Azután tudtuk meg, hogy abban a tetves szobában az előző nap még halálraítélt zsidók voltak.

A létszámunk ekkorra már nagyon leapadt. Mikor októberben Szegedről eljöttünk 196-an voltunk a században elítéltek, most már csak 32-en. A századparancsnok itt már azt kiabálta:

- Már csak nazarénus katonáim vannak a többiek mind megszöktek.

Mi egymás közt már Szegedről kijövet megbeszéltük, hogy mi nem szökünk meg, bízzuk magunkat az Úr kezére. Kovács Károly atyafi ezekkel a szavakkal tartott össze bennünket:

- Magam nem választok, mert könnyen csalatkozom.

Abban mindnyájan egyet értettünk, ha közülünk bárki megszökne, ha elfognák és visszahoznánk elénk kivégezni, hogyan néznénk mi azt végig, aki pedig életben marad, és haza kerülhet, hogyan tudnánk elszámolni kivégzett sorstársunk halálával a hozzátartozóinak.

Sopronban már néhány nap elteltével találtak nekünk helyet, a város szélén a téglagyári épületben, ahol fűteni is lehetett, amikor volt mivel. Itt töltöttük a tél hátralevő részét egészen március végéig. Kijártunk az osztrák határszélre, átmeneti szállásokat építettünk a visszavonuló alakulatoknak. Itt találkoztunk a tengelici Nagy Jánossal és Nagy Józssival, meg a bajai Győrfi Gyulával és Kurucz Illéssel, akik egy a miénkhez hasonló büntető alakulatnál szolgáltak, de valamivel nagyobb szabadságuk volt, mint nekünk. Ők lovas kocsival kijártak a környező falvakba élelmet vételezni és néha meglátogattak minket is, olyankor mindig egy kevéske krumplit vagy sárgarépat hoztak nekünk, amit mi igyekeztünk egymás között igazságosan elosztani.

Március vége felé utolért a front bennünket Sopronban is. Volt nap amikor nem hajszoltak bennünket munkára, olyankor a nyilas tisztelgést és köszönést gyakoroltatták velünk vezényszóra. Ez így hangzott:

- Megtorlás, kitartás, győzünk. Éljen Szálasi testvér.

Nagycsütörtök estéjén már olyan közel ért hozzánk a front, hogy állandóan lehetett hallani a harci zajt. Sötétedés után megszólaltak a szirénák, jöttek a szovjet repülők, szórták a bombát a városra. Előbb egy civil ház pincéjében kerestünk menedéket, de ott sem voltunk biztonságban, mert a ház kapubejárója előtt esett le egy bomba, a kapu bedőlt a kapualjba, a fölötte lévő tetőrész meg arra szakadt rá. Amikor a harci zaj elcsitult, akartunk kijönni a pincéből, de csak üggyel- bajjal tudtunk kimászni a romokon keresztül a szabadba. Mire kivergődtünk az utcára újabb repülőhullám érkezett, elkezdtek szórni a sztálingyertyákat, melyek bevilágították az egész várost. A vadászgépek alacsonyan köröztek a város felett és lőttek, amit értek. Mi azt az éjszakát a városon kívüli szőlőhegyek között töltöttük. Másnap dél is elmúlt mire mindannyian visszataláltunk a szálláshelyünkre. Ott a fegyveres őreink közül csak egy halott katonát találtunk, aki egy volt azok közül, akik minket őrizni szoktak.

Ott Sopronban már volt egy Debrecenből érkezett büntetőalakulat, akik még kevesebben voltak, mint mi. Úgy döntött a haditanács, hogy a két szétszúllott alakulattól egyet csinálnak. Így elítéltek voltunk vagy ötvenen és őreink is kb. ilyen létszámmal. A debreceni alakulat parancsnoka egy főhadnagy volt és így őt nevezték ki az új századparancsnoknak. Ez az ember a családját is hozta magával.

Nagypénteken este indultunk tovább délnyugati irányba azzal, hogy Grácba megyünk, de hogy mi célból azt senki sem tudta megmondani. Éjjel mentünk át az osztrák határon, s amikor megvirradt, annyi volt a mindenféle vegyes menekülő alakulat, hogy már nem is fértünk el az országúton, mert azon a gépesített német alakulatok vonultak visszafelé. Ilyen keserves menetelés után érkezünk Lakkendorfba ahol megebédeltünk, majd parancsot kaptunk a továbbindulásra. Volt az új parancsnokunknak egy 16 éves lánya, aki mindig azon nyafogott az apjának:

- Apu, apu meneküljünk, hát itt koncolnak fel bennünket az oroszok!

Alighogy elindultunk, jöttek a harci gépek az út felett végig, a völgyet bombázták, a dombtetőt meg géppuskázták. Megint elkezdett sikoltozni a lány:

- Apu mit csinálsz, beleviszel bennünket a halálba!

Itt már akkora volt a káosz és a fejetlenség, hogy senki sem tudta mitévő legyen. Velünk szemben harcoló alakulatok jöttek és mondták:

- Arra ne menjenek, ott már oroszok vannak!

Az új parancsnokunk, - engedve a lánya követelőzésének- kiadta a parancsot, forduljon vissza a század, és keressen fedezéket mindenki, ahogy tud. Visszafordulva szembetalálkoztam a régebbi parancsnokunkkal, aki rám kérdezett:

- Hogy vagy?

- Nem jól hadnagy úr. - feleltem neki.

- Mi bajod? - kérdezte ismét.

- Hát már eddig is hazátlanok voltunk, hová megyünk idegen országba?

- Ne félj, még engem látsz! Nemsoká meglátjuk az öreg Hevesinél a nagy fekete disznót! (Volt ugyanis a szüleimnek egy két mázsán felüli súlyú anyakocája, amit ő nagyon csodált.) Ezek voltak hozzám az utolsó szavai, ekkor még nem gondoltam, hogy őneki elérkezett az utolsó órája. Azok a volt emberei, akik már Dunaszekcsőn ellene fordultak barátjuk halála miatt, elérkezettnek látták az időt a vele való leszámolásra. Kikísérték a község szélén lévő tankcsapdákhöz és agyonlőtték, mondván, hogy ennek az

embernek nem szabad fogságba esni, mert akkor életben marad. Én erről a hadifogságom után szereztem tudomást, a volt századírnökünk, - aki szintén rokonszenvezett velünk, - mondta el mi lett a volt századparancsnokunk sorsa. Amikor visszafordultunk a fegyveres rajparancsnokunk leakasztotta a puskáját a válláról és eldobta, ezekkel a szavakkal kísérve tettét:

- No fiúk, ezt vártam én nehezen! Menjünk, keressünk menedéket itt most már nagyon veszélyes a helyzet!

Bementünk egy civil házhoz, ahol nagyon kedvesen fogadtak bennünket. Volt egy tágas pincéjük, beton volt a földemje, így itt már kicsit jobban biztonságban éreztük magunkat. Egy rövid Istentiszteletet is tartottunk, Kovács Károly atyafi végezte a szolgálatot. Esteledett, amikor a házinéni lejött hozzánk és közölte, hogy ő készített nekünk vacsorát. Felmentek a németül beszélő fiúk ketten-e vagy hárman már nem emlékszem pontosan de mintha mákos tésztát hoztak volna le mindnyájunk számára. Mi abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy közülünk négyen is jól beszélték a német nyelvet, - Gutwein Jakab, Winterstein Emil, Fejsza Péter és Szabó Anti, - így a mi fogadtatásunk szinte olyan volt mintha valami régen várt kedves rokon érkezett volna.

Ott a pincében pihenőre tértünk. Hajnaltájban nagy zajra, lövöldözésre ébredtünk, a házakat egyenként járták, kutatták át a szovjet katonák, akik fegyver után kutattak, így minket is megtaláltak. Fejsza Péter szlovák anyanyelvű lévén jól tudott velük beszélni, sikerült velük megérttetni, hogy mi nem voltunk fegyveres katonák, hanem elítélt munkaszolgálatosok. Felkísértek bennünket a pincéből, sorba állítottak, megszámozták, hányan vagyunk, majd azt mondták, menjünk haza és otthagytak bennünket. Egy kicsit tanakodtunk, merre is induljunk. Állt az utcában egy magyar katonai teherautó megrakva élelemmel és ruhaneművel. Ledobáltak róla az oroszok mindent, mi meg elkezdtünk az élelemből szedni magunknak útravalót. Kezembe akadt a félhomályban egy demizson, tele volt borral. Elkezdtük adni egymásnak kézzől kézre. Meglátta ezt az egyik orosz, rögtön szólt a társának:

- Ti nedáj u mágyár u viná. - és elvették tőlünk a demizsont, majd megkértek bennünket, hogy segítsünk kitolni az árokba csúszott kocsit. Egyik beült, indítózott, a kocsi kijött az árokból nekünk meg kiszólt, hogy jól van most már elmehetünk haza. Közben kivilágosodott, szedtünk még magunknak ételmezt, ki mit tudott és elindultunk Magyarország felé.

Hadifogságban

Este volt mire Kőszegfalvára értünk. Bent a község területén elénk állt egy orosz katona és azt mondta, hogy ne menjünk tovább az éj sötétjében, mert még bajba is juthatunk. Beirányított a legközelebbi házhoz, azzal, hogy aludjunk ott, majd reggel mehetünk tovább. Hajnaltájban nagy lármával, durva kiabálással ébresztett bennünket egy mongol ábrázatú géppisztolyos katona, nagyon siettetett az öltözködéssel és durván, erőszakosan hajtott bennünket ki az utcára. Ott vége nem látható hosszú négyes sorban német katonákat kísért sok géppisztolyos orosz katona. Minket is beállítottak mögénk a sorba és tudomásul kellett vennünk, hogy elkezdődött a hadifogságunk.

Ettől kezdve sorsunk meg volt pecsételve. Próbáltak bennünket hitegetni, megnyugtatni, hogy le leszünk igazoltatva és kapunk írást, amivel haza mehetünk. De hogy arra az írásra hány évet kell várni, azt nem mondták meg. Azon a napon egész nap meneteltünk, estefelé egy uradalmi majorban kaptunk szállást, néhány napig ott őriztek bennünket, szigorúan megfenyegettek bennünket, ne próbáljon senki szökni, mert aki szökik, annak van mitől félnie, nem mer az igazoltató bizottság elé állni. Ezért hát ne szökjünk, mert az ilyen embert ők rögtön lelövik.

Ebben a majorban nem volt ételmezés sem, hanem bejöttek az oroszok, kérdezték van-e valakinek ételmezt tartalmazó tartaléka. Nem jelentkezett senki, de ők elkezdtek kutatni, és ha valakinél találtak ételmezt, attól elvették és szétoztatták azok között, akik panaszkodtak, hogy már régen nem ettek, vagy nagyon éhesek. Közben egyre többen lettünk, újabb hadifoglyokat hoztak, majd sorba állítottak bennünket és átkísértek Celdömölkre. Itt már egy hatalmas terület be volt kerítve több soros tüskésdróttal, és szigorú őrizettel, belül pedig német és magyar hadifoglyok ezrei. Itt őriztek bennünket a szabad ég alatt éjjel és nappal. Ha aludni akartunk a vánkosunk a csajkánk volt, vagy akinek csajkája sem volt az összekapart egy kis homokot, hogy jobban tudjon pihenni, és arra hajtotta le a fejét. Itt már volt ételmezés, naponta egyszer kaptunk hét és fél deci szsiksikes borsólevest, vagy valami hasonlót.

Egyszer bejött egy orosz katona a lágerba, és a nagykőrösi Tóth Lacit meg engem hívott, hogy menjünk vele. Kimentünk és ott várt egy lovas kocsi, azzal bementünk Celdömölkre a bazaltkő bányához. Volt ott egy helyiség négy vagy ötméternyi magasban, ahol építőanyagok, állványok és pallódeszkák voltak felhalmozva. Felküldött bennünket az orosz, hogy a pallódeszkákból csúsztassunk le annyit, amennyi a kocsira felfér. Amíg mi ezzel ott foglalatoskodtunk, átláttam a bányaudvar területén keresztül a másik oldali utcára és elhatároztam: szólok Lacinak, szökjünk meg. Gondoltam, mire az ör észreveszi, hogy mi leléptünk és feljönne utánunk a lépcsőn, addigra mi eltűnhetnénk. Míg én ezen gondolkodtam, megláttunk egy halom száraz katonakenyeret egy romos épület padlásán és mindjárt elszállt a fejből a szökés gondolata. Szóltunk az orosznak, mutattuk neki mit találtunk. Azt mondta, hogy szedjünk belőle magunknak amennyit, akarunk és menjünk le, rakjuk meg a kocsit, mehetünk vissza a lágerba.

Így száraz kenyérral felpakolva eszembe sem jutott már a szökés, azzal az érzéssel mentünk visszafelé, hogy milyen öröm lesz éhes társainknak, ha egy-egy darab kenyérral meg tudjuk őket ajándékozni. Sajnos hamar elfogyott az egy kiló száraz kenyér mindannyiúnknak.

A lágerben nem álltunk vagy ültünk egy helyben. Állandóan sétáltunk és nézelődtünk, kutattunk, nincs-e a tömegben még valaki ismerős. Így történt, hogy egyszer Kurucz Mózes egyedül ment el és ketten jöttek vissza a paksi Osztermájer Lajossal. A találkozást így mondta el Mózes:

- Ahogy így sétálva szemlélődtem a kastély parkjában, megláttam, hogy egy ember a zöld fűvön hasalva egy könyvet olvas. Megálltam és sokáig állva figyeltem mit olvashat ez az ember? Ő is észrevett, felnézett és azt mondta: Mózes. Megkérdeztem: Mit olvasol? Azt mondta: Bibliát. Közben egymásra ismertünk és egymás nyakába ugorva üdvözlöttük egymást.

Talán két hetet tölthettünk ebben a táborban, azután felsorakoztattak bennünket, - körülbelül 2000 embert - és a helyi vasútállomásra kísérték. Egy nagyon hosszú tehervonat várt ránk. Mi mindig igyekeztünk összetartani, így a vonaton is egy vagonba kerültünk. Elindult velünk a szerelvény, útirányunk Pápa, Székesfehérvár, Tolna, Szekszárd, Bátaszék, Baja, Bácsalmás, Szabadka, Szeged, Temesvár, Lugos, Orsova, Turnuszeverin, Bukarest, Buzau, Foksáni volt.

Bajára 1945. április 26.-án értünk, itt hosszabb ideig vesztegelt a vonatunk, félreállították mozdonycsere miatt. A híd le volt bombázva, az oroszok pontonhidat építettek mellé, azon ment át a vonat. Jöttek a civil népek, érdeklődtek volna tőlünk a hozzátartozóik után, de az orosz örök nem engedték őket a vagonok közelébe. Amit tudtunk távolról, egymásnak kiabálva elmondtunk, és mi is érdeklődtünk: ismeri-e valaki Bajasantistvánon Győrfiét, Fumacsékat, Kuruczékat, Bagóékat. Azt már nem tudom mi volt a válasz, de arra emlékszem, hogy amelyik család neve elhangzott, abból a családból rövid időn belül megjelent valaki a vasútállomáson élelmiszer csomagokkal felpakolva.

Csak távolról tudtunk a testvérekkel beszélni kiabálva, mert arra nem voltak hajlandók az orosz örök, hogy a vagonajtót kinyissák, és valamit beadjanak nekünk a vagonba. Mégis sok ajándék bejutott, mert a hozott csomagokat kisebb részekre osztották és kislánykák, - ügyesen kijátszva az örök éberségét - a vagon alá bebújva adták be az ajándékokat a vagon alján lévő nyíláson. Ebbe a nyílásba egy deszkából összetákolt szerkezet volt beleállítva, ami WC-ül szolgált a vagonban utazóknak. Ezt mi kiemeltük és itt nyújtotta fel az ajándékot, aki hozta, mi meg köszönettel elvettük. Közben megérkezett Győrfi Sándor bácsi, volt rabtársunk, aki mindjárt mondta is:

- Most én is ott lennék köztetek, ha az úton meg nem haltam volna, de a Bodó örvezető elküldött.

Mondtuk neki, hogy Bodó meghalt alig egy hétre rá, hogy a Dunán átkeltünk. Sajnálta ő is a jótevőjét.

Szívesen leírnám kik voltak azon a délutánon a látogatóink, de a bedeszázott, szögesdróttal beszótt vagonablakon keresztül hol egyikünk, hol másikunk tudott csak kikukucskálni, így nem igen volt idő arra, hogy megjegyezzük: név szerint kik voltak ott a vasútállomáson.

Nemsokára indult a vonat tovább, mi meg igyekeztünk összeszedni minden kis papírdarabot és felírni rá neveinket, címeinket, hogy aki megtalálja a vonatból kidobott levelet, kinek és hova juttassa el azt. Tettük ezt annak ellenére, hogy a bajai testvérekkel sikerült közölni, kik vagyunk a vonaton most, s kik vannak itt azok közül, akikkel előző ősön találkozhattak, mikor itt ástuk a lövészárkokat a város alatt. Ha jól emlékszem azt is közöltük Győrfi atyafival, - akit legjobban érdekelt, - hogy meg vagyunk-e mindnyájan azok a testvérek közül, akik Szegedről együtt indultunk. Tudattuk Sanyi bácsival, hogy Jokity Cvetkót betegen Szentkirályszabadján hagytuk, Fejsza Péter pedig Celdömölkön maradt, mert vérhas gyanús volt, ezért nem tették bele a transzportba. Péter egyébként jobban járt, mint mi, mert mint jugoszláv állampolgárt hazaengedték, így nem került hadifogságba.

Kórházban

Velünk a vonat ment tovább, közben én kezdtem egyre rosszabbul lenni, előbb csak nem kívántam az ételt, néhány nap után meg már valósággal utáltam az ennivalót. Mikorra Foksániba értünk már semmi ételmet nem vett be a gyomrom, ugyanakkor a szomjúság egyre jobban gyötört. Odaérve az első ételosztáskor még sorba álltam én is az ételért, de megenni már nem tudtam. Másnap már ki sem mentem a barakkból, mert úgy éreztem, nem bírom ki a hosszú ideig való sorban állást. Így került nyilvánosságra, hogy beteg vagyok. Míg egyedül voltam bent, jött az ellenőrzés, hogy kiment-e mindenki. A tolmács megkérdezte, miért maradtam bent, miért nem állok én is sorba az ételért. Én elmondtam a panaszaimat és kis idő múlva jött egy egészségügyi katona, aki megmérte a lázamat: 39,6 fok volt. Felszólított, hogy készüljek fel, mindjárt jönnek értem, nem maradhatok a tömeggel, mert súlyos fertőző betegségem van. Ekkor már az egész testemen kiütkezött az orvosilag kiütéses hagymáznak, köznyelven flekktífusznak nevezett betegség. Barakktársaim éppen jöttek vissza az ételosztásból, mikor engem elvezettek, az ajtóban találkoztunk még és Osztermájer Lajos mindjárt utánam jött, hogy tudják, merre vagyok. Azon az estén elköszöntünk egymástól a másnapi vizontlátás reményében, ami már nem történhetett meg, mert engem a következő napon a többi beteggel együtt átkísértek a hadifogoly kórházba. Ez nagyon ideiglenesen volt berendezve, a nagy termék, szedett-vedett deszkákból és girbe-görbe faágakból készült széles priccsekkel, csak a helység négy sarkában volt egy-egy magányosan álló vaságy.

Az őr, aki átkísért bennünket átadott az ápoló személyzetnek és az egyik betegápoló megkérdezte tőlem, mióta vagyok beteg. Mikor mondtam neki, hogy nyolc napja nem bírok enni, azt válaszolta, hogy egy napnál több nincs az életemből. Megmutatta hova fektessenek, "mert arról az ágyról a legkönnyebb kivinni a dögöt". Akkor úgy éreztem, talán igaza is lehet, mégsem kell az olyan ember szavát figyelembe venni, aki így viszonyul egy súlyos beteg embertársához. Átjárta az érzéseimet az a kérdés: vajon megtudhatják-e a hozzátartozói, szülei vagy felesége, annak az embernek a sorsát, akiért imádkoztak, de itt halt meg, ilyen helyen.

Aznap délután bejött a betegszobánkba egy fiatal német "SS" legény, aki - bármilyen különösnek tűnt - magyarul szólt hozzám, egy kissé törte a nyelvet, de jól meg lehetett érteni, s megkérdezte:

- Látom te vagy új beteg minálunk, mióta vagy beteg? Van-e otthon szülő, testvér, feleség vagy menyasszony? Hány éves vagy?

Mikor minden kérdésére válaszoltam, ő is azt mondta, hogy ezzel a betegséggel kilenc-tíz napnál senki sem bírja tovább, mégis van lehetőség életben maradni.

- Aki nekünk szót fogad, annak Isten segít, most figyelj arra, amit mondok. Aki csak annyi vizet iszik, amennyit én hozok neki, annak nem szökik annyira fel a láza, hogy megölje. Ha így sikerül életben maradni, megéri szenvedni egy-két napot, ha mégis meg kell halni, akkor meg úgysem érzed azután az előző napok szenvedéseit. Figyeld meg, aki megissza a mosdásra szánt vizet, vagy átszökik a konyhára és ellopja a mosogatóvizet, azzal issza tele magát, az mind meghal. Csak annyit ihatsz, amit én hozok neked, naponta egy kulacs vizet, azt is csak kortyonként, amikor már nagyon gyötör a szomjúság, egy-két kortynál semmiképpen sem többet. Az egy liternyi folyadékot úgy kellett beosztani, hogy egész napra elég legyen.

Ennek a fiatalembernek a szavai olyan hatással voltak rám, hogy kétség nélkül át tudtam érezni: ez az Úr gondviselése. Azért is éreztem így, mert nem önmagára hivatkozott, hanem így szólt: aki szót fogad annak Isten is segít. Másnap megint meglátogattott ez a fiú, s akkor azt mondta, ő bízik bennem, mert látja, hogy én nem olyan vagyok, mint a többi beteg. Délután ismét visszajött hozzám egy ökölnyi vöröshagymával. Azt mondta:

- Ezt neked most meg kell enni, ez megmozgatja a lebévult emésztőszerveidet. - ezután elkezdte szeletelni és rakni a számba. Az ajkaim és a nyelvem a láztól ki voltak már repedezve, a hagyma meg marta nagyon. A véres hagymalé az államon csorgott lefelé, de ő nem hagyta abba, belém diktálta a nagy fej vöröshagymát. Este meg egy tele csajka vöröshagymalevélből főzött levest hozott, azt is meg kellett ennem.

- Most ezt kell megenni, muszáj most már enni, ne várd, hogy kívánod az ételt, mert attól akár éhen is halhatsz, ha arra vársz. - másnap a rendes kórházi kosztot is hozta és megint megettetett. Akkor azt mondta:

- Ma még csak fél adagot eszel, holnap már egészet, azután pedig duplát fogsz enni. - és látnom kellett, hogy minden úgy történik, ahogyan ő mondta.

Mikor már annyira felépültem, hogy kikerültem a betegszobából, találkoztam azzal az emberrel, aki arra az ágyra fektetett, és míg ott feküdtem végig zúgolódott, hogy meddig akarom még azt a helyet lefoglalni, amelyikhez könnyű a hullaszállító hordággal odaférni, elém állt és azt mondta:

- Én a maga életéért egy lyukas garast sem adtam volna, mikor behozták. Maga vagy nagyon jól tud imádkozni, vagy protekciója van a Jó Istennél, hogy mégiscsak meggyógyult.

A német fiú, aki betegségemben pártomat fogta, felépülésem után is maga mellé vett és megtudtam tőle, hogy ő temesvári és sváb származású, magyarul az utcán együtt játszó magyar gyerektársaitól tanult meg. Nem önkéntes "SS" katona volt, hanem a származása miatt sorozták be oda a németek. Azt is elmondta, hogy ő is ebből a betegségből gyógyult fel, mint én, s már jó ideje itt a kórházban teljesít szolgálatot, mint betegápoló. Elbeszélte azt is, milyen szörnyűség még rágondolni is, ebben a kórházban, mely a hadifogolytáborhoz tartozik és öt hónapja, hogy fennáll, most mérték fel: tizennyolcezer ember halt meg. Egy napi halott a legtöbb százharmincnégy, legkevesebb huszonnyolc volt, a többségük vérhasban és hastífuszban halt meg.

Egy alkalommal megkért, hogy segítsek a hastífuszos részlegről egy beteget valamelyik osztályra átvinni. Elmentem vele a hordágyért, amiért oda kellett menni, ahova a halottakat hordták ki. Ez egy nagy hodályszerű épület volt és mindjárt a bejárat mellett volt egy deszkából összetákolt hosszú asztal, ezen egyszerre öt halott embernek az összes belső része sorban kirakva, gyomor, bél, máj, lép, vese, szív és tüdő. Négy orvos boncolta és vizsgálta a kiemelt belső részeket, egy-egy orosz, német, román és magyar. Latinul tanácskoztak, tárgyalták a látottakat, majd a két hadifogoly segítőt, akik adták kézre a halottakat utasították, és azok visszaraktak egy-egy halom belső részt egy-egy hullába és rakták azokat halomba ötöt egy sorba, majd rájuk keresztbe újabb ötöt, mint az ölfát az erdőn. Egy ilyen stócba huszonöt hullát raktak. Mikor mi a hordágyért mentünk, ez délelőtt volt, már a második stóc volt megkezdve.

Aki nem látott ilyent, az nem is tudja elképzelni azt a szörnyűséget, ami ott volt, ami nemcsak mint látványban nyilvánult meg, hanem még a dögbűzben, ami ott terjengett, meg a döglegyek jelenlétében amint a nyári melegben borzasztó erőszakosan és szemtelenül lepik a felboncolt hullákat.

Mi a hordággal elmentünk a hastífusz osztályra a betegért, de ott még szörnyűbb látványban volt részem, mint az előbbi esetben. Itt a szinte élő halottak mezítelenre vetkőztetve feküdtek a csupasz deszkapriccseken magatehetetlenül. A testük, ahol a kemény deszka feltörte, gennyestre kisebesedve, a sebek némelyikét már megfertőzték a legyek, és már fűrták a légnyüvek. A tehetetlen emberek, egyik jobban, mint a másik, könyörögtek, hogy vizet hozzunk neki, nincs már más kívánsága az életben, csak még egyszer eleget inni, és mindjárt meghalni.

Aki felépült valamennyire, még két hétig ott tartották a kórházban, majd visszaadták a lágernak. Amikor én távoztam a lágerekórházból hárman mentünk ki, de a pártfogóm azt mondta akkor, ő úgy tudja, hogy az ilyen kéthetenkénti kibocsátásoknál még egyszer sem volt hatnál több fő, a többi, aki oda bekerült mind meghalt. Azt is láttuk egyszer, hogy nyolc ember állandóan ássa a gödröt, amibe temetnek. Szinte ömlesztve hordták a gödrökbe a hullákat, oltott mésszel lelocsolták, egy kevés földet szórtak rájuk és jöhetett a következő sor, míg meg nem telt a gödör. Ezek mind olyan dolgok voltak, hogy a lelkünkre kötöttek: amit láttunk, felejtsük el, ne beszéljünk róla senkinek.

Odessa

Úgy július eleje táján Foksániból elvittek bennünket Konstancába a Fekete tenger partjára egy másik lágerba, ahol már nagyon sok hadifogoly volt összegyűjtve, főleg németek. Addig gyűjtötték a népet ide míg egy hajórakományra való létszám ki nem volt. Akkor elkezdődött a behajózás, kora délutántól négyes sorokban meneteltünk befelé a hajó gyomrába és sötétedett mire a hajó megtelt. Éjfél felé volt mikor megindult velünk a hatalmas tengeri hajó s mire megvirradt nem láttunk mást csak a vizet és az eget. Olyan volt mintha nagy mélységben látnánk magunkat, a víz végső határa pedig mintha az eget érné. Érdekes volt látni, ahogy a delfinek öten-hatan milyen kitartóan követik a hajót, milyen pontos időközönként és pontosan egyszerre ugranak ki a vízből és buknak alá ismét a tengerben. Mérföldeken

keresztül, fáradhatatlanul követték így a hajót, ami sokkal érdekesebb látvány lett volna, ha nem hadifogolyként kellett volna élvezni.

Behajózás előtt megkapta mindenki az útravalóját, egy kis sózott heringet, meg szárított román kenyeret. A harminc órányi hajóút alatt azonban ez gyorsan elfogyott és jelentkezett megint a kegyetlen szomjúságérzet, a szokatlan, soha nem tapasztalt érzést tetézte még az is, hogy mire Odesszába értünk fertőző májgyulladás kaptam.

Éjszaka indultunk Konstancából és valahogy hajnaltájt lehetett mikor az odesszai partokhoz érkeztünk. Kikötött a hajónk a zord sziklás partnál, amely úgy tornyosult fölénk mintha ránk akarna szakadni. Megkezdődött a kihajózás, előttünk a híres Potyemkin lépcső, azon kellett felmenni a partról a városba. Kétszáz lépcsőfok, húszasával megszakítva oly módon, hogy húsz lépcsőfok után egy kis terasz szerű vízszintes pihentető következett, majd ismét húsz lépcsőfok, ez tízszer ismételve. Végre fenn voltunk a lépcsők tetején mindnyájan, ahonnan messzire el lehetett látni, mivel ekkorra már megvirradt. Szemünk előtt a város romokban hevert, alattunk meg a tenger morajlott. Megkezdődött megint a szokásos és elmaradhatatlan sorba állítás négyesével és a létszámmellenőrzés, ami nekik sohasem hozta meg a várt eredményt egyszeri számolással. Mire meg tudták állapítani, hogy a hajóról senki sem szökött meg, már melegen tűzött a nap.

Elindítottak bennünket kb. ezresével? különböző irányokba. Dél körül megérkeztünk egy romos épülethez, talán laktanya lehetett valamikor. Megkérdezték van-e beteg köztünk, jó néhányan jelentkeztünk, mindjárt megállapították rólunk, hogy sárgaságot kaptunk. Némelyek állították erősen, hogy a nagyon sós hal ártott meg nekünk. Itt már volt víz is, akartuk oltani vele a gyötrő szomjúságunkat, de ihatatlan volt. Úgy látszott, mintha olaj csillogna a tetején, az íze meg akár a petróleumé. Nem volt szabad vizet forralatlanul inni, de forralás után sem volt ihatóbb az íze miatt mint előtte.

Akikről megállapították, hogy sárgaságban vagyunk, elkülönítettek a többiektől, de másnap mi is ugyanazt az élelmezést kaptuk mint a munkába kijáró brigádok. Itt már nem zsizsikes borsóleves volt, hanem a takarmányrépa ritkításakor kiszedett répát egy kicsit megmosva, megszeccsázva forró vízbe dobták és egy kis korpát is hozzáadva "tálalták" fel a hadifoglyoknak. Ez az első nap a legtöbbünknek ehetetlennek tűnt, de néhány nap múlva mindenki megette. Első néhány nap még szállásunk sem volt, a szabad ég alatt dideregve aludtunk, hiába volt nyár közepe, éjjel a tenger felől nagyon hideg légáramlat jött. Nappal meg felszökött harminc fok fölé is a hőmérséklet.

Felépültünk a sárgaságból, talán egy hét telhetett el és attól kezdve kijártunk a tengerpartra a lerombolt cukorgyárhoz. Négy utca vette körül a gyárat, de ott ép fal nem volt, annyira tönkre volt téve a gyár épülete, egyedül a kétszáz méter magas kémény állt sértetlenül. A romos falakon lógtak a különböző vastagságú csövek, itt kellett először állványt építeni, az állványra csigasort felhúzni, a csövet rákötni, majd szétvágni és leereszteni a földre. Ezt a munkát végeztük egy-két hétig ami nekem annál is inkább tetszett, mert a munkát irányító ukrán civil néhány nap után ahogy a munkahelyre kiértünk, már szólított is bennünket, hogy a három lakatosmester menjünk vele. Nem engedte, hogy más munkára osszanak be bennünket, annyira meg volt elégedve a munkánkkal, noha hármunk közül egy sem volt lakatos.

Néhány nap múlva a romos falról lehulló törmelékből egy tégladarab olyan erővel vágott bokán, hogy megsántultam és a sérülésem miatt másnap nem kellett kivonulnom munkára. Aznap huszonhatan maradtunk bent a lágerben akik valami miatt nem dolgoztunk. Dél felé hívtak mindnyájunkat a raktárhoz és elláttak bennünket téli öltözettel. Megkaptuk az ebédet és már ott is volt értünk egy nagy teherautó. Senki nem mondott semmit hova megyünk, csak annyit, hogy minden holminkat hozzuk magunkkal és gyorsan szálljunk fel a teherautóra, mert már vár a vonat bennünket. Talán egy órai autózás után megérkeztünk az odesszai vasútállomásra, ahol bent állt egy igen hosszú szerelvény tele német hadifoglyokkal. Volt még egy üres vagon, abba minket betessékeltek és már indult is a vonat. Semmit nem mondtak hova merre visznek, csak saját tájékozódásunk alapján tudtuk megállapítani, hogy északkeleti irányba megyünk.

Molocsnyica

Így utaztunk két hétig, míg végre egy hatalmas erdei lágerhez nem értünk, ahol öt méternyi magas fenyő szálfákkal körülkerített beláthatatlan területen sok-sok barakképület volt. Csak később tudtuk meg, hogy

ez volt a molocsnyicai 58-as központi láger. Innen irányították a hadifoglyokat különböző helyekre, ahova munkaerőt kértek a gyárak és kolhozok. Ebből a táborból már másnap átkísértek bennünket egy másik kisebb lágerba, ahol huszonegy napig karanténban, megfigyelés alatt tartottak. Bejött hozzánk egy orosz katona, hozott néhány agyonhasznált ollót és kiadta az utasítást: nyírjuk meg egymást, mert nagy a hajunk. Csináltuk is mi ahogy tudtuk, de az életlen ollókkal sehogy sem akart menni és ahogy mi kinéztünk, fésű és hozzáértés nélkül megnyírva, ez szinte szó szerint hajmeresztő volt.

Aztán meg hozott az orosz valahonnan zsillettpengéket is, azt mondta, azzal meg borotválkozzunk meg. Hiába hivatkoztunk rá, hogy azzal úgy nem lehet borotválkozni ahogyan ő azt a kezünkbe adta, készséggel igyekezett minket megtanítani, hogyan csináljuk. Letört egy arasznyi hosszú ceruza vastagságú gallyat, az egyik végét egy kissé berepesztette, a zsillettpengét a repedésbe helyezte és a penge mögötti részt egy darab cérnával erősen összekötötte, hogy a penge szorosan álljon és már lehetett is vele borotválkozni. Adott még egy darab sötétszínű sikamlós valamit, amire azt mondta, hogy szappan és azzal meg lehet puhítani a szakállunkat a borotválkozáshoz, de mi nem tudtuk habzásra kényszeríteni akár hogyan gyötörtük is.

Aztán a borotválkozás gondja is megoldódott valahogyan, mert a láger belső területéről sokan jöttek oda a kerítéshez a régebbi hadifoglyok közül és érdeklődtek: kik vagyunk, mikor estünk fogságba, hogyan lett vége a háborúnak, nincs-e ismerős az újonnan érkezettek között. Ez érthető is volt, hogy érdeklő a régebben, még a háború elején, vagy a doni áttöréskor fogságba esetteket a háború kimenetele. Rajtuk keresztül kaptunk segítséget a borotválkozáshoz, ugyanis az állandósult légerekben már volt rendes borbélyműhely is.

Szaranszk

Amint letelt a huszonegy nap, megint tovább vittek bennünket, de már csak egy napig utaztunk. Ahová akkor megérkeztünk, egy olyan barakktábor volt, ahonnan polgári elitélteket költöztettek ki, vittek el valahová. Erről az árulkodott a legjobban, hogy az udvaron egy nagy halom használhatatlanná nyútt civil ruha volt összedobálva. Aztán azt is megtudtuk, hogy a Mordvin Szovjet Köztársaság fővárosában, Szaranszkban vagyunk, mely egy kétszáz ezer lakosú város volt akkoriban.

Innen már másnap szétszórttak minket különböző munkahelyekre. Mi magyarok a kendergyárnál kaptunk munkát. Első napokban bent az üzemcsarnokban dolgoztam, a kenderbálákat kellett szétbontani és a tilológépbe tenni, amit az kitisztított. Onnan került a kártolóba, azután meg a fonóba. Néhány nap után átkerültem a készáru raktárba, ahova egy szállítószalagon érkeztek a kész spárta és kötél kötegek. Az volt a dolgunk, hogy a szalagról az érkező árut leszedjük és egy kis kocsival a számára kijelölt helyre vigyük és a további szállításra előkészítsük. Itt vettem hasznát annak, hogy a törvénytörő Mirkov Gyuritól megtanultam a cirill betűs írást, így el tudtam olvasni a kötegeken lévő címkéket, önállóan tudtam dolgozni, szortírozni a készáru címezés szerint. A raktárosnő ez miatt ragaszkodott hozzá, hogy én legyek a segítsége, nem kellett neki állandóan odafigyelni, ellenőrizni a munkámat nem keverem-e össze az árut. Ez egy aránylag jó munkahely volt. Néha volt egy-egy kis szünet is munka közben, ilyenkor az ott dolgozó két orosz nő igyekezett mindent megtudni tőlünk az itthoni életünkről, különösen érdekelte őket a magyar nők sorsa, élete, alakja, szőkék-e vagy barnák, kövérek-e vagy karcsúak és így tovább. Egy alkalommal, amikor vettem le a katonaköpenyem, kiesett a zsebemből a kis bibliám. Az egyik lány azonnal felkapta, belelapozott és azt kérdezte: mi ez? Amikor sikerült megmagyarázni, hogy ez egy biblia, egy szentírás, megkérdezte:

- Magyarországon van Isten?

- Igen - mondtam neki.

- És hol lakik? A mennyben, vagy a földön?

- A mennyben.

- Nálunk is van de az a földön lakik a Kremlben és úgy hívják, hogy Joszip Viszárionovics Sztálin.

Ez a fiatal nő ettől kezdve sokkal bizalmasabb volt hozzám. Sokszor kétségbevonta amit társaim, a többi magyar hadifogoly mindenáron el akart vele hitetni, és tőlem kérdezte meg, igaz-e amit azok mondanak, mert ő azt nehezen hiszi el. A két nő közül a nacsalnikot Ljudának, a helyettesét pedig Kátyának hívták. Közeledett az ősz, a kolhozból hordták befelé a krumplit a kendergyár pincéjébe. Ljuda szólt nekem,

mondjam a társaimnak és menjünk, segítsünk lerakodni a teherkocsiról. A rakodók mind nők voltak, örültek a segítségnek és tudták azt is, hogy azért segítünk, hogy egy kis krumplihoz jussunk. Figyelmeztettek, hogy aki a kocsin fenn áll és nem dolgozik az arra figyel, nehogy valaki lopjon a krumpliból és a pincében is van egy ilyen figyelőember. Ők tanítottak meg arra, hogy mielőtt vállra vesszük a zsákot oldjuk ki a száját és a lépcsőn lefelé menve szórjunk ki mindig néhány szem krumplit, aki felfelé jön az meg szedje össze. Így mindnyájan megszedtük magunkat krumplival. Ez így ment napokon keresztül, volt már tartalékunk is, eljártunk a kovács műhelyébe krumplit főzni. Aki főzött, az helyett másik öt ember dolgozott. A főtt krumpliból jutott a két raktárolásnak is. Amikor látták milyen jóízűen fogyasztjuk a hajábanfőtt krumplit, valamelyik megkérdezte tőlem:

- Magyarországon van-e krumpli?

- Van, csak nálunk az ilyen krumplit a disznó eszi. - válaszoltam.

- Akkor ti mit esztek? - kérdezett ismét.

- Mi meg a disznót.

- Ezt nem hiszem el! - monda előbb mérgesen, de aztán elmondta, hogy a szülei elmondása szerint valamikor náluk is úgy volt, de mióta Sztálin az úr, azóta mindent a fegyverkezésre költenek, ezért nem telik a civil népnek még rendes ételmezésre sem.

Egyszer egy nyitott tehervagont kellett megraknunk spárga és kötélkötegekkel a kendergyár vasúti rakodóján s közben egész nap havas eső esett. Este volt már mire befejeztük a rakodást, éjszaka megérkezett az a bizonyos "orosz" tél. Reggel, mindjárt virradatkor le kellett ponyvázni a vagont. Ljuba engem küldött fel, hogy húzzam fel a vagonra ponyvát. Félig sem voltam kész vele mikor kezdtem érezni, nem tudok fogni a kezemmel és láttam, hogy kezdenek fehéredni az ujjaim hegye. Leszóltam a vagonból:

- Ljuda! Én megfagyok!

- Gyere le! Gyere gyorsan! - válaszolt rögtön.

A két lány egy katonai őrbóde szerű tákolmányban voltak bent és a földön egy ócska edényben, fáradt olajban egy jókora darab rongy volt, annak egy darabja kilógott és égett, füstölt és bűzlött, az mellett melegedtek. Mikor odamentem hozzájuk, egyik a jobb kezemet, másik a balt fogta meg és addig dörzsölték, masszírozták az ujjaimat, míg csak azt nem mondtam, hogy most már érzem a kezem és tudok vele fogni. Ekkor Ljuda azt mondta Kátyának:

- Add oda neki a kesztyűidet, meg ne fagyjon a keze!

Felmentem vissza a vagonra, befedtem a ponyvával a rakományt, de közben vigyáznom kellett, hogy Kátyának a kesztyűi le ne essenek a kezeimről, mert a mordvin nők általában olyan nagy tenyerűek talpúak, hogy sokszor ha együtt megfogtunk valamit, úgy láttam az ő keze mellett az enyém szinte kicsi. Készen lett a vagon leponyvázása, Ljuda azt mondta nekem:

- Te nagyon átfáztál, menj a kovácsműhelybe melegedj meg! Nem dolgozol addig míg fel nem melegszel.

A kovácsműhelybe érve az volt az első, hogy a csizmát levessem, mert a lábam ujjait is már szinte nem éreztem. Mikor a csizmák lejöttek, a kapca benne maradt a csizmában, mert oda volt fagyva a belsejéhez. A jobb lábam nagyujját meg úgy éreztem mintha rohamosan nőne. Nem láttam rajta semmit, de másnapra felhólyagosodott. Tehát a lábam és a kezem ujjai is az utolsó percben menekültek meg a megfagyástól.

A kendergyárban vasárnap nem dolgoztunk, de a környező kolhozokból ilyenkor értünk jöttek és vittek bennünket mezőgazdasági munkára. Egyszer krumplit szedni mentünk, és ahogy kiértünk, a kolhozbeli munkavezetőnk hármas csoportokra osztotta a hadifogoly csapatot. Kaptunk egy csákányt, egy sűrű ágú villát és egy vödört. Egy hatalmas gaztáblához vezetett bennünket, megmutatta hogyan kell a csákánnyal a krumplit a fagyott földből kivájni, a villával kirázni a krumplit és vödörbe összegyűjteni. Az oktatás után megkezdhattuk a munkát, azt mondta minél többet felszedünk, annál bővebb lesz a téli ellátásunk a lágerban. Arra nem ügyelt senki a civilek közül, ki mennyit krumplit szed fel, de aki nagy darab földön feltörte a gazt azt megdicsérték, milyen ügyes, már mekkora darabon elvégezte a munkát. Pedig azok a városi gyerekek, akik sosem végeztek ilyen munkát, nem, hogy felvették volna krumplit, hanem a bakancs sarkával visszanyomták a földbe, mondván: ő ugyan be nem sározza a kezét ilyen munkával. Így történt, hogy harmincan reggeltől estig csak egy fél teherautónyi krumplit szedtünk össze.

Egy másik alkalommal, - ez még nyáron történt -, szintén egy kolhozba vittek ki bennünket messze a várostól, tíz németet és kettőnket a magyarok közül. Ide még őr sem jött velünk, a kolhozgazda vállalta értünk a felelősséget. Amikor kiértünk, egy hatalmas tábla rendre vágott zab feküdt előttünk. A kolhozgazda kiadta az utasítást: ezt össze kell gyűjteni, kazalba rakni, lássunk munkához. Kértük adjon

villát amivel dolgozzunk. Az volt a válasz, hogy villa csak kettő van és az kell azoknak akik a kazlat rakják. Kivezetett a tábla szélén futó fasorhoz, letört egy ágat és megmutatta, hogyan kell abból villát csinálni és azzal dolgozni és már kezdhették is a munkát. Kifelé menet megeredt az eső és egyre szaporábban esett, egyre sárosabbak és vizesebbek lettünk. Mondtam az oroszoknak:

- Mit ér az ilyen munka, mi lesz ebből a vizes zabból, hogyan lesz ebből téli takarmány?

- Már telefonáltunk be a központba várjuk a további parancsot, hogy mitévők legyünk. - válaszolta a kolhozgazda.

Nemsokára megjött a hírhozó: hagyjuk abba a gyűjtést, de ami már össze van gyűjtve azt hordjuk ki és rakjuk kazalba. Megkezdtük a már petrencékbe gyűjtött zabnak a kihordását kazalba rakását, de ez is úgy ment, hogy olyat még magyar ember sohasem látott. A petrencét körültekerték három-négy soron egy hosszú kötéllel, eléfogtak egy lovat, az egyik orosz ráhasalt a rakás tetejére és indította lovat. Az húzta a sáros földön az amúgy is elázott petrencét fel az épülő kazalra. Az eső kitartóan ömlött, de a takarmány kazalba rakása nem állhatott meg, mert estig sem érkezett meg az újabb utasítás a munka felfüggesztésére. Elérkezett az este, a teherautó a sár miatt nem tudott kijönni értünk. A kolhozgazda megnyugtatóan bennünket: nem lesz semmi baj, kint maradunk éjszakára, ő ad nekünk vacsorát és szállást. A kolhoz hajlék egy földbe vájt kunyhó volt, mellette egy tehén akol állt, benne kb. ötven marhával. Az eső kimosta a trágyalevet az akolból és az utat talált magának a kunyhó felé, mire sötétedni kezdett, már a lépcsőn folyt befelé a kunyhóba. Ki kellett menni és elterelni más irányba, a lépcső elé gátat emelni sáros földből a sárga trágyalé ellen. Mire ezzel megvoltunk elkészült a vacsora, kapott mindenki két deci tejet, meg két darab hajában főtt krumplit, oda volt készítve az asztalt helyettesítő tákolmányra, egy jókora darab kősó társaságában, hogy azzal szóhatjuk a krumplit.

Az egyikünk megkérdezte:

- Hogyan lehet ezzel szólni?

A házigazda felkapott a földről egy tégladarabot azzal elkezdte verni szét a kősót, hogy a krumplik szanaszét gurultak az asztról, mi meg a tejes poharainkat kapkodtuk fel, megijedtünk, hogy a kevéske kis nekünk szánt vacsorától is elesünk.

Megvolt a vacsora, utána egy priccyszerű tákolmányon vetettek nekünk ágyat száraz zabkévékéből. A göcsös faágakból készült fekhelyeken próbáltunk elhelyezkedni mind a tizenketten, de ahol nekem hely jutott, egyszer csak elkezdett csorogni be a víz a több helyen is beázó tetőről. A házigazda a feleségével és öt-hat év körüli kislányukkal a földön feküdtek, ők is költöztek arrébb, hogy ne ázzanak. Egy fáradtolaj mécses világított, annak a nagyon gyér fényénél megláttam hogy a pricc alatt is, melyen a társaim már alusznak, vannak zabkévék. Bebújtam hát a pricc alá, megágyaztam magamnak, de mire elaludtam volna, arra lettem figyelmes, cibálja valaki a zabkéve vánkost a fejem alól kifelé. Nem tartott sokáig a dolog, utána csak valami csendes ropogást hallottam a hátam mögöl, s mire ismét elaludtam volna az egész megisméltódott. Mikor már harmadszorra kezdődött, nem tudtam mire vélni a dolgot, mi a csoda lehet ez, kicsoda, vagy micsoda az aki nem hagy engem aludni. Elkezdtem a fejem körül körözni a kezemmel s előbb mintha valami meleg légáramlatot éreztem volna, aztán meg egy kecskének a szarva akadt a kezembe. Így tudtam meg, miért nem tudok elaludni, ez a derék háziállat megéhezett éjnek évadján, az én vánkosom volt neki legközelebb, abból kívánta az étvágyát kielégíteni. Kapott érte egy kis szemrehányást ököllet, aztán hagyott aludni reggelig.

Reggel ismét az esti menü volt az étlapon, két deci tej, két szem hajában főtt krumpli. Elállt az eső is és dél felé bevittek bennünket a szaranszki húskombináthoz. Ekkor tudtuk meg, hogy mi a városi húszem kolhozának voltunk a vendégei másfél napig. Mikor beértünk a vágóhid konyháján kaptunk ebédet, valami pacalleves féle volt, másodiknak meg, ha jól emlékszem köleskását kaptunk. Őnáluk a levesadag mindig és mindenütt hét és fél deci volt, a főzelék meg huszonöt deka. Megvolt az ebéd, jött értünk egy középkorú jobb öltözetű férfi, mindjárt közölte velünk, hogy ő a húszem hűtőházától jött, be van tolatva már a hűtővagon a hűtőház elé, menjünk vele és meg kell rakni fagyasztott hússal. Az egyik német elkezdett vele vitázni, hogy mi már második napja kenyeret sem ettünk, a ruhánk át van ázva, így mi nem vállalhatunk ilyen munkát. Ez az ember azonnal nekiugrott a német fiúnak és úgy megütötte, hogy az elesett. Elkezdett kiabálni, fenyegetőzni mi lesz és hogyan lesz, ha azonnal hozzá nem fogunk a munkához. Elkezdtek a vagon rakni ebéd után és késő este volt, mire megtelt a vagon. Akkor ez az ember közölte velünk: most elmegyünk ismét a konyhára, megvacsorázunk, utána pedig itt a másik vagon, azt is meg kell rakni reggelig. Vacsora közben mondtam a társamnak:

- Te Jóska! Én úgy érzem nem bírom ki ezt a munkát reggelig, mit szólnál hozzá ha megszöknénk?

Ő megörült a javaslatnak és már el is terveztük: vacsora után sietünk a sor elejére és mikor kiérünk a sötét utcára azonnal lelépünk. Úgy sikerült ahogyan terveztük, de mire a lágerhez értünk és bebocsátást nyertünk, végighallgattuk a számonkérést, hogy hol voltunk előző éjjel és hol van a többi tíz ember, ott volt értünk a hűtőházi főnök és nagy hangon és méreggel bejelentette, hogy mi megszöktünk tőle. A kapus szakaszvezető meg őt vonta felelősségre, hogy miért nem jött a többi ember is, és milyen dolog az, hogy már két napja kivitték a tizenkét embert és még most is csak az van itt aki megszökött. A főnök azzal érvelt, hogy vagon érkezett és azt meg kell rakni. A szakaszvezető azt mondta neki:

- Rakjátok meg ti! - nekünk meg kinyitotta az udvar felé nyíló ajtót - Ti meg menjetek a barakkotokba aludni!

Amikor a szobánkba mentünk a szobaparancsnok azt mondta:

- Menjete a konyhára, mert a tegnapi és a mai kenyerek félre van téve számotokra, és más ételt is annyit kaptok amennyit meg bírtok enni.

Talán ez volt az egyetlen eset, amikor a keserves hadifogságunk alatt egyszer kedvünkre jóllakhattunk. Másnap reggel mentünk a rendes munkahelyünkre, de hamarosan beállt ismét a tél és a lágerben a belső munkaelosztás nem az orosz lágerparancsnok feladata volt, hanem a láger belső parancsnokáé, aki itt a szaranszki lágerben egy szudétanémet főhadnagy hadifogoly volt. Ezek a szudétanémetek Csehszlovákiában olyanok voltak mint nálunk a svábok, így ők a cseh nyelvtudásuk alapján hamar át tudták venni az orosz nyelvet is és így olyan pozíciókat kaptak a hadifogoly életben, hogy mindjárt a tolmács szerep is az övéké volt. Mi magyarok ebben a lágerben nem voltunk sokan, talán ötvenen lehettünk.

A villanytelep

Ahogy beállt a komoly hideg, minket magyarokat kihelyeztek a villanytelephez dolgozni, a németeket meg berakták a mi helyünkre a kendergyárba. Nagy volt a felháborodás a lágerben a magyarok részéről, mert ameddig meleg volt és a port kellett nyelni bent a zárt helyiségben, addig mi magyarok voltunk oda irányítva, mikor meg bejött a hideg idő, a kender sem porolt annyira, védett és fűtött volt az üzemcsarnok, akkor minket kiraktak a szabad ég alá három műszakos munkára, a németek meg bementek a sokkal kellemesebb és védettebb munkahelyekre. Többen is voltak akik nagyon nekikészültek, hogy ezt nem lehet annyiban hagyni, kérnek kihallgatást az orosz lágerparancsnoktól. Szereztek tolmácsot és el is mentek vagy tizenöten hozzá panaszt tenni. A lágerparancsnok meghallgatta őket és az válaszolta:

- Én nem szólok bele a belső dolgokba, a munka elosztásába, ti magyarok egészen Berlinig toltátok Hitler szekerét, ha akkor meg tudtatok egyezni egymással, próbáljátok meg most is megegyezni.

Így maradtunk mi egész télen át a villanytelepen és minél hidegebb volt, annál erősebben kellett fűteni. A tüzelés szénrel és tőzeggel történt, amit vasúton szállítottak a villanytelep melletti dombra, amely kb. 200 m-nyire lehetett a teleptől. A dombról csillékkal eregették le a kazánokhoz, egy hatalmas dobra tekert drótkötél húzta a hat üres csillék fel az egyik rakodószárnyra és míg a másik hatot a másik szárnyról leeresztette és lent kiürítették, fönt nekünk meg kellett rakni szénrel vagy tőzeggel. A kötél a legfelső csillén volt rögzítve, mikor az üres csillék felértek, át kellett akasztani a másik oldalon álló már megrakottak leghátsójához és kezdődhetett a művelet előlről, egyszer a jobb, egyszer a bal rakodótéren. Ezt a munkát végeztük egész télen. Október végétől tavaszig dolgoztam ott, míg ki nem betegedtem. A hideg sokszor nagyon kegyetlen volt, harminc-negyven fok mínusz. Egy alkalommal egész pontosan 1946. január 26.-án reggel 8 órakor - 48°C fok volt még a leheletünk is megfagyott, mint mikró hóesés látszott a levegőben.

Egyszer egy reggelen, mikor megjött a váltás és mentünk volna befelé a lágerbe, sehogyan sem akart összejönni a bevonuló létszám, eggyel kevesebben voltunk mint ahányan este kivonultunk munkára. Elkezdtek keresni a hiányzó embert, megtalálták a vagonok mögött, egy nagy darab tőzegen ült. Megmozgatták, hívták, hogy:

- Gyere már, lejárt a műszak, itt a váltás és miattad nem tudunk menni befelé! - de szegénynek ekkorra már nemcsak a műszak járt le, meghalt, megfagyott a nagy hidegben. Az idős orosz ember, aki ott olyan munkavezető, vagy felügyelő féle volt, mindig arra figyelmeztetett bennünket:

- Ha azt érzed, hogy nagyon álmos vagy, meg ne állj, le ne ülj, mert mindjárt elalszol és már meg is fagsz, nem kelsz föl többet. Amikor meg úgy érzed a hidegben, mintha a pók szőné a hálóját az arcodon, azonnal dörzsöljed mert különben megfagy az arcod.

Ez a városi villanytelep nagyon embernyűvő, nehéz munkahely volt. A lejtős sínpárt is állandóan tisztán kellett tartani, tél közepe táján már kétméteres hófalak között ereszkedtek alá a csillék. A hófalon volt néhány kivágás, hogy aki a síneket tisztítgatja legyen hova kiállnia, míg a csillék elhaladnak. Egyik éjszakás műszak alkalmával hiányzott az egyik civil alkalmazott a villanytelepen, ahol a csilléket üritették és engem küldtek át őt helyettesíteni. Amikor reggel megjött a váltás elküldtek, hogy most már mehetek, a következő rakomány üritése már nem a miénk. Ötven-hatvan méternyire lehetett az első átvágás a hófalon, úgy döntöttem, hogy a rövidebb utat választva, azon keresztül megyek vissza a társaimhoz, mivel a munkából együtt kellett bemenni. Talán fele utat tehettem meg a síneken a kijáróig amikor láttam, hogy bekanyarodott a hat csille a lejtős sínpárra, és a legnagyobb megdöbbenésemre az első három otthagya a másik hármat egyre nagyobb sebességgel, zakatolva és csikorogva rohan felém.

Próbáltam felmérni a helyzetemet, de meg kellett állapítanom, hogy sem visszamenni, sem az átvágást elérni nincs időm. Kétségbeesve próbáltam a kétméteres hófalon felmászni, de arról is minduntalan visszacsúsztam. Két három ilyen próbálkozásra volt csak időm mire az elszabadult csillék odaértek, engem az első csille lesodort. Ennek az alvására estem, hátamat a kerék, oldalamat a jeges hófal súrolta, így ragadt magával és vitt vissza az üritőhelyre. Közben hallottam két nő kiabálását, és mikor a csillék az ütközőnek csattanva megálltak, jöttek oda segítségért kiabálva, hogy "meghalt az ember, segítség, segítség."

Én viszont nem éreztem semmit ami gátolna a mozgásban, így megpróbáltam felkelni és kimászni "szorult helyzetemből". Azután elindultam a brigádhoz, - akik már erősen vártak - de ekkor már a kerülő úton, nem a sínek között. Mikor felértem a várakozókhoz, azok csak zúgolódtak, hogy hol vagyok már ennyi ideig, énram kell várni ebben a nagy hidegben.

És hogy mit éltem át az alatt a néhány másodperc alatt, míg azt kellett látnom, hogy szemtől szembe állok a halállal. Semmire sem volt időm gondolni, mégis e néhány másodperc az addig leélt egész életemet vonultatta el előttem. Kicsiny gyermekkoromtól kezdődően, ami velem történt, akiket ismertem, akikkel együtt a huszonöt évemet megértem, ezt mindent szinte újra átélve a néhány másodperc alatt. Átélni és egyszerre látni mindent, ezt nem lehet úgy leírni, átgondolni, megmagyarázni sem ahogy ezt akkor átéltem. Bementünk a lágerba, ott ért utol a sokk, nem tudtam gondolkodni sem rendesen. Szinte mint aki álmodik, úgy éreztem ami velem történt az csak álom volt, nem is lehetett valóság, talán majd felébredek belőle. Azután mégis hamar megnyugodtam, az az érzés adott megnyugvást, hogy aki engem óv, és sok veszélyben megőrizett, most az újabb halálos veszedelemben is megtartott épségben, továbbra is Ő az én őrizőm és elhossa részemre a szabadulást.

Ismét betegen

Mikorra végre kitavaszkodott elég sokan alkalmatlanná váltunk a túlhajszolt munkára. Az egyoldalú táplálkozás miatt, - savanyú káposzta és savanyúuborkaleves váltogatva, - táperőben egyik sem bővölködött, előbb csak a lábaim, később az arcom és a kezeim is megdagadtak. Kórházba kerültem, elkezdtek injekciózni, vízajtó injekcióval kezeltek huszonegy napig, ezalatt tizenhét kilóval lettem könnyebb, ennyi vizet tudtak elhajtani tőlem. Amikor a kórházból kijöttem, akkortájt történt velem, hogy valahol megláttam magam tükörben. Egy öregembert láttam velem szemben állni és azon tűnődtem, ugyan ki lehet ez, olyan mintha ismerném. Álltunk egymással szemben, aztán az lett a feltűnő, hogy mikor én mozdulok, ő is mozdul és mindig ugyanazt teszi amit én teszek, akkor ébredtem rá, hogy a tükörképemet látom, tehát ez az ismerős én magam vagyok. Ekkor két éve volt már, hogy utoljára láttam magam tükörben, akkor nyolcvan kiló voltam, most pedig ötven, sok hányattatáson, betegségeken átesve, ezért ismertem olyan nehezen magamra.

Még itt a szaranszki lágerben történt egyszer, hogy szólt a lágerírnok: menjünk az irodára, mert megjött a pénz az eddigi munkánk lesz kifizetve, mert nekünk jár ám a munkánk után fizetés is. Az irodán mondták, hogy háromhavi munkabérünket fizetik most ki visszamenőleg, egyhavi bérünk 7 azaz hét rubel, tehát kapunk 21 rubelt fejünként. Az éhes ember mindjárt élelemre gondol ha pénzhez jut, én is arra

gondoltam: élelemre fogom váltani. Azt tudtuk, hogy a Szovjetunióban jegyrendszer van és azt is tudtuk, hogy egy ember egy napi kenyéradagja nem kerül egészen egy rubelba. Volt egy hely ahol jegyet lehetett váltani és a jeggyel lehetett menni a szabadáras kenyérért. Ezután jött a meglepetés: egy kiló kenyérré szóló jegyért 20 rubelt kellett fizetnünk. De legalább megmondták hol kapjuk meg a kenyeret.

Elmentem az üzlethez, egy ablakon kellett beadni a jegyet, amiért lemért az eladónő 80 deka kenyeret és kitolta elém az ablakon. Kértem tőle:

- Ha egy kilóról szól a jegy amiért megfizettem, miért adsz csak nyolcvan dekát?

- Hol élsz te, hogy még azt sem tudod, hogy a szabad áras kenyér minden kilójából 20 deka a hadi árvaké. Ti csináltátok a hadiárvákat, megöltétek az édesapjukat, most örüljétek, ha ezt kaphatjátok. - mondta dühösen és becsukta előttem az ablakot.

Ez volt hadifogságom első és utolsó munkabére. Amikor már indultunk haza a fogságból, úgy két év múlva, közölték velünk, hogy Moszkvában majd megkapjuk az egész fogságunk idejére járó munkabérünket. De hát minket valahogy nem találtak meg azzal a pénzzel. Mikor meg a határhoz értünk azt mondták: akinél pénz van költse el, vagy adja le, mert a határon nem hozhatjuk át. Nekem még megvolt az az egy rubelem ami a nyolcvan deka kenyér után megmaradt a 21 rubelből, de nem adtam le, hazahoztam emléknem.

Betegségem után kb. két hetet tölthettem még el a szaranszki lágerben. Voltunk már jó néhányan akik munkaképtelenek voltunk és egyszer csak egy katonával átkísértettek bennünket a központi lágerba, ahol a munkaképteleneket igyekeztek felerősíteni, munkaképesé tenni. Ebben a lágerben elég túrhető volt az ellátás a koszt szempontjából, akik a hiányos, egyoldalú táplálkozás miatt legyengültünk, itt a jobb, változatosabb étrenden kicsit felerősödünk. Akin viszont ez sem segített azt haza szállították. Ez a láger önellátó volt, hatalmas erdőterületen fakitermelést végeztek a munkaképes foglyokkal, a letarolt erdő helyén pedig mezőgazdasági termelés folyt. Krumplit, káposztát, paradicsomot, sárgarépát termesztettek ami az erdei talajban nagyon szép és egészséges volt. Egy baj volt csak, mégpedig, hogy az északi fekvés miatt a nyár nagyon rövid volt, ezért nem tudott minden termés beérni.

Amikor ebbe a lágerba átkerültem mindjárt egy nemzetközi barakkban kaptam helyet ahol a legnagyobb meglepetésemre nem volt magyar ember. Eltelt már két vagy három hét is mikor egy alkalommal egy névsorolvasáskor magyar név elhangzására figyeltem fel. Német katonaruhában volt ez az ember, én mégis rákérdeztem:

- Magát hívják Zámbo Józsefnek?

- Igen. - felelte.

- Hogyan lett német katona magyar létére.

- Burgenlandi lakos vagyok, de hiába vagyok magyar, mint osztrák állampolgárt a német hadseregbe soroztak be, mikor a németek bekebeleztek Ausztriát.

- Már néhány hete itt vagyok, de még nem hallottam azóta magyar szót.

- Na jöjjön velem, én megmutatom magának, mennyi magyar van itt a szomszéd barakkban, magyar zsidók.

Átmentünk hozzájuk, bemutatott nekik, hogy: na itt van egy magyar honfitárs. Első kérdésük az volt, hogy mikor estem fogságba és hol. Amikor elmondtam, hogy előző év április elsején az osztrák határnál, szinte rám rohantak és gyalázkodni kezdtek, hogy:

- Nyilas voltál ugye! Hány zsidót öltél meg?! - és záporoztak felém a kérdések, alig hagytak szóhoz jutni.

Amikor végre megértették, hogy én ugyanolyan sárga karszalagos, munkaszolgálatos katona voltam mint ők maguk és mi is fegyveres kísérettel jutottunk el az osztrák határig, kezdtek egy kicsit megenyhülni, de addig nem akarták elhinni míg be nem bizonyítottam. Még meg volt a sárga karszalag, hát megmutattam nekik. Akkor meg azt kérdezték: miért voltam ilyen alakulatnál. Ezt is elmondtam, de ezt is bizonyítani kellett, hogy én a hitemért voltam elítélve. Megmutattam a kis zsebbibliámat, amit mindig magammal hordtam. Az egyik pesti zsidó mindjárt elkérte tőlem és belenézett, majd szólt az egyik társának: vegye elő ő is az övét és olvassa Mózes első könyve első részét. Néhány vers elolvasása után leállította a társát és azt mondta nekem:

- Te, a ti bibliátok is azt írja, amit a mienk. Hát ti is Mózeset hiszitek? - és mire idáig jutottunk az ismerkedésben, annyira megenyhültek irányomban, hogy az iménti ellenszenvük rokonszenvre változott, bizalmas dolgaikat is megosztották velem.

Ők a láger belső munkáihoz voltak beosztva, legtöbben a konyha körül dolgoztak és ha volt módjuk a feleslegből nekem is juttattak. Érdekelte őket a sorsom, tudták, hogy sokban hasonlított a mi sorsunk az övékéhez. Az egyik pesti zsidó elbeszélte nekem:

- Tudod, mi zsidók tudtuk mi vár ránk, ezért mi igyekeztünk mielőbb fogságba esni, gondoltuk így van legnagyobb esélyünk életben maradni, azt gondoltuk, hogy minket zsidókat majd mézesmadzaggal csalogatnak az oroszok. A meglepetés ott ért, amikor átvonult felettünk az előretörő orosz frontvonal és mi előbújtunk a rejtkehelyeinkről, mindjárt körülfogtak bennünket az oroszok, kettő a zsebeimet forgatta kifelé, egy meg addig pofozott. Hát a folytatást meg ne is mondjam.

Erdei munkák

Ebben a lágerben állandóan gyűltek a lebetegedett, tönkrement egészségű hadifoglyok, később már voltunk magyarok többen is. A nyár folyamán már én is kijártam az erdőre, fűvet kaszáltunk a láger állatállománya számára. Ebben csak azt volt nehéz elviselni, hogy a nagy melegben nagyon sok bögöly volt és igen fájó, égető volt a csípésük. Ha közeledett az este, néha szinte sötétedésszerűen, mint egy kisebb felhő, csaptak le ránk az éhes szúnyograjok. Este a barakkokban is csak füstöléssel lehetett némileg távol tartani a betolakodó férgeket. Amikor meg a pihenés ideje következett volna a poloskák kezdtek kirajzani, mivel a fából ácsolt épületekben rengeteg volt belőlük, így történt, hogy nyáron nekünk sohasem volt nyugalmunk. Itt a fogva tartóink részéről enyhült volna a sorsunk, de a férgek sokasága annál jobban gyötört bennünket.

A nyári nagy melegben sokan maláriát kaptunk. Ez megint egy olyan nyavalya volt, hogy magas lázzal járt, mégis a hideg rázta az embert annyira, hogy végül az erőnk szinte elhagyott bennünket, leizzadtunk úgy, hogy nem maradt száraz ruha rajtunk. Ez a betegség havonta ismétlődött úgy, hogy két naponként jöttek a rohamok, tudtuk pontosan a napját kinek mikor esedékes a maláriás rohama, azon a napon nem kellett kimenni munkára. A hideglelés négyyszer, néha ötször, ismétlődött, azután három hétig békén hagyott. Amikor elmúltak a nyári melegek a malária is elhagyott bennünket.

Közeledett az ősz, megkezdődött a krumpliszedés, egy tizenhárom fős brigádba kerültem, akik a krumplit a téli tárolóhelyre szállító teherkocsira raktuk fel, egy fiatal orosz katona felügyelete alatt. Ő mondta, hogy rakjunk tüzet, és egy ember állandóan süsse a krumplit, a többi meg végezze el a krumplit sütőnek a munkáját is. No ezt sem kellett nekünk kétszer mondani, sült a krumpli egész nap. 35-45 percenként fordult a teherautó, minden fordulóra megsült egy tízliteres vödör krumpli, ezt míg a kocsit odavolt gyorsan megettük, aztán megpakoltuk a kb. 30 nagykosarakat, így a kocsit megrakása sem tartott soká. Tűzrevaló volt az erdőn bőven akkora tüzet raktunk, hogy másnap reggel is volt még parázs, csak fát kellett rádobni, és a forró hamuba berakni az újabb vödör krumplit. A teherkocsi naponta tízet - tizenkettőt fordult, minden fordulóra jutott egy vödör krumpli, amit tizenhárman megettünk, tehát kb. fejenként egy vödörrel jutott naponta, aminek meg is lett az eredménye, a krumplirakó brigád felerősödött és meghízott annyira, hogy alkalmasak lettünk a nehéz erdei munkára is. Hamar beköszöntött megint a tél, a begyűjtött krumpli még el sem volt verelve, még több mint a fele kint volt prizmákban, úgy jött rá a mínusz huszonöt - harminc fokos hideg. Csákánnyal vágták fel és hordták a konyhára főzni. A csontfagyott krumpli úgy csörgött mint a dió. A konyhán leöntötték forró vízzel és a külső munkára alkalmatlan emberek nyomkodták ki a bőréből, mikor a forró víztől kezdett egy kissé felolvadni a jég. Ettől kezdve a savanyúkáposzta lében már nem csak korpa volt, hanem krumpli is.

Minket akik a teherautót rakó brigád voltunk előbb, beosztottak az erdőre rönkfát behordani a letarolt erdőrésről a vasúti pálya mellé, ahonnan tehervonat vitte tovább a hat és fél méter hosszú rönköket. Az erdei munka vezetésével megbízott nacsalnik sehogy sem volt megelégedve a teljesítményünkkel, szólt a lágerparancsnoknak, hogy intézkedjen, mert kevesli a mennyiséget, amit kézi erővel kihordunk a vasút mellé. Az másnap reggel hívatott, névről szólított:

- Hevesi, te leszel a brigádparancsnok én már beszéltem a kombáz nacsalnikkal, jelentkezzetek nála, ti tizenhárman kaptok két kocsit meg két lovat. Kimentek a hatvankettes parcellába és kocsival hordjátok a rönköket a vasút mellé.

Nem volt tolmács, megkérdezte értem-e amit mondott? Amikor mondtam, hogy értem, csak annyit mondott még, hogy: no akkor menjetek. Kimentünk a kombázba (a hadifoglytábor kolhozába) és

jelentkeztem a nacsalníknál. Ő mindjárt elő is vezetett két állatot amit ők lónak neveztek és adott hozzá kocsikat is, de én mindjárt láttam, hogy el vagyunk veszve, mert ez a két állat amit kaptunk még gebének is csak nagy jóindulattal volt nevezhető. Azok még az üres kocsival is alig tudtak kiszédelegni az erdőre. Ha feltettünk egy rönköt a kocsira meg sem tudta mozdítani. Megpróbáltuk a kettőt egy kocsira elé fogni, de akkor már az is kiderült: ezek az állatok sem magyarul sem oroszul nem értenek. Toltuk rájuk a kocsit, de azok nem voltak hajlandók az istrángot feszesre húzni. Elkezdtek a fiúk ütni őket. Ez meg úgy látszott, annyira szokatlan volt nekik, hogy rögtön megálltak ha ráütöttek és rúgtak nagyokat.

No ilyen kínlódással telt el a nap és még annyit sem teljesítettünk, mint más napokon kézi erővel. Este visszaadtuk a gebéket a kombáznacsalníknak, a társaim mentek a barakkba pihenni, én meg a normairodára leadni az aznapi teljesítményt. Amikor leadtam a normaírnoknak, hogy hány köbmétert teljesítettünk, olyan dühös lett, hogy úgy néztem, engem már el sem enged menni a barakkba, mert azt kiabálta, hogy én szabotállok és azt nagyon szigorúan büntették. Végre aztán csak elengedett, de megfenyegetett én pedig vártam a másnapi folytatást. Volt egy ütöképes német brigád, egy nagyon ügyes német hadnagy volt a brigádvezetője. Ő látta a mi kínlódásunkat a két gebével és mellénk állt, ő is elmondta, hogy olyan állatokkal nem lehet dolgozni, nem lehet teljesítményt várni. Átkért minket az ő brigádjába és ettől kezdve megszűnt a mi zaklatásunk.

Potyma

Nem sokáig tartott ez az állapot sem, mert volt egy olyan vizsgálat, amit úgy hívtak, hogy komisszió. Ilyenkor azt vizsgálták, hogy ki az aki felépült annyira a betegségéből, hogy alkalmas a nehéz fizikai munkára. Akik nem sokkal azelőtt krumplirakodók voltunk, mindnyájunkat alkalmasnak találtak arra, hogy ez a láger túladjon rajtunk. Visszakerültem abba a lágerba, ahol másfél évvel előbb karanténban voltunk és az életlen ollókkal egymást kellett megnyírnunk.

Átkerültem tehát megint a potymai lágerba és itt találkoztam a volt szakaszparancsnokunkkal. Amikor meglátott a nevem nem jutott az eszébe, de az első szavaival mindjárt azt kérdezte:

- Hol vannak a hittársai, Kovács Karsai, Kuruc Mózes, Felső Imre, Jakab és a többiek?

Csak azt tudtam vele közölni, hogy én milyen körülmények között maradtam el tőlük és ekkor már arról is tudtam beszélni, hogy a Szegedről való távozásunk után két évvel kaptam hazulról az első levelet, és abban közölték velem az enyéim, hogy Kovács Károly betegen hazakerült, a többiek pedig Sztálingrádban vannak.

Ebben a lágerban megint nem sokáig voltam. Tél volt és hideg és itt, ha mínusz húsz foknál hidegebb volt, nem engedtek ki bennünket dolgozni. Azok mehetek csak ki, akik a konyhára hordták a tüzelőt, de az orosz orvosnő ott állt a kapuban és fagykenőccsel bekente azoknak az arcát akik tüzelőért mentek az erdőbe. Ha néha úgy déltájban a hőmérséklet húsz fok fölé emelkedett, ki kellett vonulni nekünk is az erdőre fát vágni.

A magyar hadifoglyok kiszállítása megszűnt még akkor mikor én a foksáni kórházban voltam. 1944. június végétől már magyar foglyok nem érkeztek Foksániba, hanem akik a betegségükből felgyógyultak azokat csapták hozzá egy-egy német hadifogoly-szállítmányhoz. Így történt, hogy szinte mindig olyan lágerban voltam ahol a németek ezrével voltak, mi magyarok viszont csak esetleg százan-százötvenen voltunk legtöbben. Itt a potymai lágerben is lehetünk talán százötvenen és ha valahova kértek munkaerőt, a belső lágerparancsnok, mivel általában mindenhol németek voltak azok is, igyekezett úgy összeállítani a menetet, hogy először is tőlünk magyaroktól szabaduljon meg. Ez lehetett az oka annak, hogy én mindig belekerültem az olyan transzportba amelyeket kértek a különböző intézmények, mint kolhozok, erdőgazdaságok, hogy pótolják a kieső munkaerőt, a kibetegedett hadifoglyok helyére újabbakat, munkabírókat állítsanak. 1947 január elején a potymai lágerben felsorakoztattak bennünket magyarokat és a már említett százötven fős létszámunk mellé még vagy háromszázötven németet állítottak, így mentünk ki a vasútállomásra. Még azt is el akarták hitetni velünk, hogy megyünk haza. Volt aki elhitte, de mikor a vonat elindult velünk északkelet felé, mindjárt láttam, hogy ez nem a mi hazánk felé visz minket.

Tél volt és hideg, a vagon belseje egyre deresebb lett, mi meg úgy kezdtük érezni, hogy talán fagyhalálra ítélték bennünket? Négy vagy öt napi utazás után megérkeztünk a moszkvai rendező-pályaudvarra. Ott

jelezték a kísérőink, hogy -33°C hideg van és kapunk egy kályhát a vagonba, hogy be tudjunk fűteni, ne fázzunk. Megkaptuk a kályhát, ami egy német tábori kályha volt. Ez a következő darabokból állt: 1 db alsó rész a négy lábbal, 2 db sima oldala, 1 db eleje az ajtóval, 1db hátulja a füstcsőnyílással, 1 db teteje. A két oldalát, az elejét és a hátulját bele kellett állítani az alsó részbe és rátenni a tetejét, ami összefogta az oldalakat, hogy ne dőljön szét, így kész a kályha. A vagon tetején egy akkora lyukat kellett vágni, hogy a füstcső kiférjen és lehetett begyűjtani. Beadtak néhány félszáraz nyárfahasábot és semmi többet. Elkezdtek a fahasábokat bontani bicskával, mert hát sem fűrész sem balta nem volt kéznél, a szélből faragtunk le kis forgácsdarabokat, meg rongydarabkákat szedtünk össze, hogy be tudjunk valahogy gyűjtani, de a fahasábok faragása nem szűnt meg és kezdtünk már bízni hozzá, hogy tudunk valahogy meleget csinálni. Ám itt a rendező-pályaudvaron a vagonokat állandóan rendezgették, ide-oda lökdösték és mikorra olyan tüzet tudtunk gerjeszteni, hogy a dér kezdett leolvadni a vagon oldaláról, akkora lökést kapott a mi vagonunk, hogy a kályha annyi darabra esett szét, ahány darabból össze volt állítva. Tele lett a vagon füsttel, a már végre égésben lévő tüzelő kiborult, széthullott és maggyulladt a vagon száraz, olajos, fenyőből készült padlója. Lett nagy riadalom, valaki elkiáltotta magát:

- Ide mindenki, aki vizelni tud, oltuk el a tüzet, mert bennégünk!

Megkezdődött a tűzoltás olyan módon, ahogyan lehetséges volt, mivel semmi más vízkészlet nem volt nálunk, amivel oltani lehetett volna. Körülállták a tüzet ahányan odafértek és elkezdtek locsolni, de ez megint csak rontotta helyzetünket, mert az amúgy is erős füst keveredett a vizeletgőzzel, egyre több fahamu szállt a levegőben, már alig kaptunk levegőt.

- Befulladunk, befulladunk - kezdtek kiabálni egyre többen - tapossátok inkább hiszen nem lángol már.

Addig taposták és őrizték a még parázsló padlót, míg lassan a füst és a gőz kezdett csökkenni és az izzó padló is kialudt. Mikor az öntöttvas kályhaalkatrészek kihűltek, összeállítottuk újra, de a többség arra szavazott:

- Be ne gyűjtsatok többet, inkább fagyjunk meg, mint hogy megégjünk.

Így utaztunk azután még kb. egy hétig -30 , -40°C -os hidegben. Volt akinek a köpenye odafagyott a vagon falához de csak mikor fel akart kelni akkor vette észre, mert nem bírta felállni. Előbb ki kellett bújni belőle, aztán óvatosan lefejteti a jeges deszkáról.

Urin

Január vége felé értük el úti célunkat, ahol akkora volt a hó, hogy mikor kétheti fázás után meggémberedve kiugráltunk a vagonból a hóba, egy ideig sehova sem tudtunk mozdulni, csak kísérleteztünk: hogyan is kellene megmozdulni, elindulni. Nagy nehezen, bukácsolva, esve-elve kiértünk a megtört útra ahol tehergépkocsik vártak ránk és a hóval vastagon borított erdei úton megérkeztünk végcélunkhoz. Egy fehérköpenyes orvosnő fogadott bennünket, mondván, hogy vártak már minket, készítettek számunkra vitaminos meleg teát. Biztatott is nagyon: csak igyunk az majd milyen jót tesz nekünk, de hát az olyan borzalmas ízű volt, hogy kiköpni vagy kihányani kívántuk inkább mint lenyelni. Erdei fenyő tűleveleiből volt főzve, minden ízesítés nélkül, nagyon keserű zöld lé volt, amit ő vitaminos teának nevezett.

Másnap rövid orvosi vizsgálat volt, majd tájékoztattak, hogy milyen célból hozattak ide bennünket, mi a terv, vagyis mi lesz a dolgunk. Erdei munka: fakitermelés lesz a feladatunk. Harmadnap már mentünk is ki az erdőbe, már volt itt egy favágó brigád, akiktől egy-két nap alatt át kellett venni a módszert, begyakorolni és a következő héten már normára kellett dolgozni, aki a normát nem tudta teljesíteni nem kaphatott vacsorát, sőt vacsora helyett ki kellett menni az udvarra havat lapátolni. Az udvari széles bejárat még jobban kiszélesíteni, vagy ott is ellapátolni a havat ahol senki sem járt. Ezt a kényszermunkát csak azért csináltatták, hogy nagyobb szorgalomra ösztönözzék a favágókat.

A norma előbb két köbméter volt fejenként, majd fölemelték három köbméterre. A hó közben csaknem állandóan esett, de nem függőlegesen, hanem majdnem vízszintesen, úgy nézett ki mintha a már régebben leeset havat hordaná a szél és úgy le tudott keményedni, hogy szinte nem is süppedt a talpunk alatt. Február közepe táján már 130 centi volt a hó vastagsága és az erdőben úgy belepte a nyáron kinőtt bozótot, hogy semmi jele nem volt annak, hogy egyes helyeken a sima hóréteg alja üres. Ha valaki az

ilyenre ráment, beszakadt alatta, egyszerre hónaljig a hóban találta magát, a lábai meg belekeveredtek a sűrű bozótba úgy, hogy a maga erejéből ki sem tudott jönni.

A favágó brigád három főből állt, minden brigád kapott egy fűrész, egy baltát és egy lapátot. A parancs szerint minden fát a talaj szintjétől a fatörzs átmérőjének megfelelő magasságban volt szabad elfűrészelni, de nem volt szabad harminc centinél magasabb tuskót hagyni. Tehát a csaknem másfél méter magas havat el kellett lapátolni, hogy a fák tövéhez hozzá lehessen férni, és a talajszinttől maximum harminc centi magasságban elvágni. Mikor a fa kidőlt csak sejteni lehetett hogy hol van, mert úgy belesüllyedt a hóba, hogy csak egy harminc-negyven méter körüli csík látszott a helyén. Áshattuk ki ismét a hóból, hogy hat és fél méteres rönkökre szétdarabolhassuk. Az ágakat pedig el kellett tüzelni, de ebből nem volt sok mert csak a hosszú törzs végén két-három méteres darabon volt lomb és ágak.

Egy-egy ilyen fatörzsből öt, néha hat darab rönköt is ki lehetett vágni, tehát harmincöt-negyven méter körül volt a magasságuk. Igyekeztünk úgy dönteni a fákat, hogy egymásra, tehát egy kissé keresztbe dőljenek, ne süllyedjenek bele annyira a hóba, ne kelljen olyan sokat lapátolni, mert a norma szigorú volt, a hólapátolást nem vették teljesítménynek.

Hamar észrevettük azt is, hogy az erdész - aki esténként megjelent, hogy a kivágott mennyiséget felmérje és átvegye brigádonként a napi termelést -, nem ellenőrzi, hogy valóban ki volt-e bontva a földig a törzs. Így aztán csak jól letapostuk, ledöngöltük a havat és úgy fűrészeltük el harminc centi magasságban a fát, nem a talaj, hanem a letaposott hó szintjétől. Így azután tavasszal, mikor a hó elolvadt száz - százhusz centi magas csonkok meredeztek az egykori törzsek helyén. De ekkor más is kiderült, ugyanis amikor az erdész felmérte a termelést, minden rönk vékonyabb végét megjelölte egy faszén darabbal, vagy fekete krétával. Másnap mikor kiértünk az erdőre az volt az első, hogy az előző nap termeléséből annyi rönknek a végéből lefűrészeltünk egy két-három centi széles karikát, hogy egy személynek a termelése meg legyen. Ezután a másik kettőnek a normáját hárman már meg tudtuk csinálni. A lefűrészelt karikákat mi eltűzeltük, hogy ne maradjon nyoma annak, hogy egy rönk kétszer is át lett adva. A baj abból eredt, hogy voltak akik a lefűrészelt darabot nem tüzelték el, hanem beletaposták a hóba, így olvadáskor derült ki minden, miért volt olyan jó a brigádok teljesítménye.

Volt nagy riadalom a vezetőségben. Először is össze kellett gyűjteni és eltűzelni az árulkodó karikákat. De azt is kutatták, ki melyik részen dolgozott. A tolmácsunk odajött hozzám és szinte kétségbeesve azt kérdezte:

- Hevesikém maguk csinálták-e a karikákat?

- Csináltuk mi is, de arra mindig nagyon vigyáztunk, hogy ne maradjanak árulkodó jelek, mindig el legyenek tüzelve. - feleltem neki.

- Nagyon félek, mert azt mondták, akire rá tudják bizonyítani, azt szabotálásért bíróság elé állítják és szigorúan megbüntetik. - mondta még.

Nagy gondot okozott nekik, mi legyen a meredező csonkokkal. Ráállítottak negyven embert az irtásra, akik egy hónapig vágták kifelé, hasogatták és tüzelték el, hogy ne maradjon nyoma, mennyire nem figyeltek rá milyen felületes munkát végeztek a hadifoglyok.

Ezen a vidéken a tavasz kezdete május közepére esett, de két hét múlva már arasznyi magas volt a csalán. Szedtük és ettük úgy zölden, annyira gyenge volt, hogy egyáltalán nem csípte a szánkat. Mire a csalán szúrós lett, már rügyezett a hárs, annak duzzadó rügye sokkal ízletesebb volt mint a csalán. Jólesett fogyasztani mind a kettőt, úgy nyersen is, úgy éreztük csak legalább jól tudnánk vele lakni. Ebben az időszakban már egyre többen dőltünk ki a munkából, június közepe táján, a százötven magyarból, - akik a tél közepén érkeztünk -, talán a fele sem volt munkaképes.

Egyszer váratlanul egy katonatisztekéből álló különítmény érkezett Moszkvából német tolmáccsal. Bejöttek a lágerba, meghallgattak többeket a foglyok közül és a következő nap arra figyeltünk fel, hogy ehető és emberhez méltó a koszt, az őrség pedig teljesen kicserélődött. A láger teljes orosz tisztii személyzetét is leváltották. Néhány nap múlva tudtuk csak meg a németektől, hogy valakik feljelentették az orosz lágerparancsnokságot és az ellenőrzés kiderítette, hogy az ő disznóik a hadifoglyoknak vételezett kosztot híztak, ezért lettek leváltva. Ettől kezdve sokkal jobb volt az ételmezésünk, de a legyengült, agyondolgoztatott szervezet nehezen épült már fel úgy, hogy bírja is a túlnormázott és túlhajtott erdei munkát.

Végelgyengülés

Egyik alkalommal munkából befelé menet olyan gyengeség és rosszullet fogott el, hogy nem bírtam menni. Szóltam a kísérőnknek, hogy rosszul érzem magam. Ezt valószínű ő is láthatta rajtam, mert mindjárt mellém állított két embert segítségül, akik jobbról balról átkaroltak, így támogattak be a lágerba, egyenesen az orvosi rendelőbe. Az orvosnő rögtön megvizsgált, vérnyomást mért és lázat, de sehogyan sem jött ki neki amit várt ezért újra mérte mind a kettőt. Azután azt mondta: az eredmény másodszor is ugyanaz. Megfogta a kezem és a pulzust ellenőrizte, majd hallottam amint a mellé beosztott német hadifogoly orvosnak mondta, hogy pulzusa nincs, a hőmérséklete harmincnégy egész négy tized, a vérnyomás nyolcvan per-, de hogy mennyi azt nem értettem. Annyit mondott még:

- Ki van hülve a teste és áll a szíve.

Annyira elhagyott az erőm, hogy nem voltam képes egyenesen menni, bizonytalanok voltak a lépéseim is és csak azon tűnődtem:

- Ha ki vagyok hülve, miért izzadok annyira, hogy csurom vizes rajtam az alsóruha.

Ettől a naptól kezdve többé már nem dolgoztam a Szovjetunióban. Annak a lágernek is volt egy kórházbarakkja, ott megpróbálták a végelgyengülésig lerobbant betegeket talpra állítani, de az volt a baj, hogy nem azt kaptunk eledelül ami segített volna rajtunk. Úgy akartak bennünket feltáplálni, hogy kiszámították miben mennyi a kalóriatartalom és a számításuk szerint adagolták a javított kosztot. Ekkor már minden nap kaptunk vaját és cukrot is, de annyit csak amit úgy mértek ki, hogy egy evőkanalat telemerítettek kristálycukorral, majd egy egyenes kés hátuljával lehúzták a tetejét egyenesre, ez volt az egy főre jutó napi cukoradag. A vaját ugyanígy osztották evőkanállal és az egyenes késsel, de azt még a végén kétfelé kellett osztani. Ez volt a felerősített koszt a beteg számára, tehát egy evőkanál kristálycukor és fél evőkanál vaj. Ezenfelül kaptuk még a rendes tábori élelemfejadagot, ugyanazt amit a még munkaképes emberek kaptak. Ennek a kosztjavításnak öszerintük elégnek kellett volna lenni, hogy minket talpra állítson, és ismét munkaképesek legyünk. Időnként mérték a testsúlyunkat is, de az én kilóim nem szaporodtak akárhányszor mérték is, én már ottlétem alatt csak ötven kilós maradtam, pedig normál körülmények között nyolcvan kiló szokott lenni a testsúlyom.

Ebben a kórházbarakkban németek voltak kb. harmincan és csupán ketten voltunk magyarok. Jól megvoltunk egymással, de a magyar betegársam mindig bizalmatlankodott és nem hitt a németeknek. Itt is volt barakkparancsnok, a cukor és a vaj elosztása az ő feladata volt. A magyar betegársam bizalmatlansága végül oda vezetett, hogy kiderítette: a barakkparancsnok megdézsmálja a cukrot mielőtt szétosztaná. Engem biztatott, hogy mondjam ezt el a német szobatársaknak, én azonban nem voltam hajlandó rá, de végül mégiscsak rá tudta beszélni őket, hogy figyeljék a szobaparancsnokot.

Kiderült róla, hogy mikor meghozza a konyháról mindnyájunk cukorját, őnála már egy külön kis zacskóban ott van amit elvett a mindnyájunkéból és azt egy alkalmas pillanatban a saját ágyán a fejrész alá rejti, tehát az én társamnak igaza volt, jogos volt a bizalmatlanság. Mikor a németek megbizonyosodtak róla, hogy valóban lopja a szobaparancsnok a cukrot, egyik alkalommal mikor szólt hogy mindenki hozza az edényét, mert ő kezdi a cukorosztást, a német fiúk egyike szólt, hogy mielőtt elkezdené azt is tegye az asztalra ami az ágyában a vánkost alatt van. Ő erre elkezdett tiltakozni, de a többiek ekkor már biztosra mentek. Az egyik német félredobta a vánkost az ágyán és felemelte a szalmazsák végét, ahonnan egy annál nagyobb csomag cukrot szedett elő, mint mindnyájunk egy napi cukoradagja volt. Ezt mindjárt odaöntötték a többi szétosztandó cukorhoz, a szobaparancsnok cukros edényét kidobták, őt magát pedig a sarokba állították. Onnan kellett végignézni neki amint egy másik ember a cukrot szétosztja. Mindenkinek több jutott ekkor mint a napi adag duplája.

Mikor az elosztás megtörtént szólt az elosztó, hogy mindenki vigye el az adagját, majd az asztalt félre tették és a helyére egy padot tettek. Utána a már leváltott szobaparancsnokot felszólították, hogy jöjjön oda és üljön a padra, de ő semmiképpen sem akart odajönni. Megfogták a többiek, odavonszolták és ráhasaltatták a padra, a hónaljánál és a combjánál katonai derékszíjakkal odaszíjazták. A németek sorba álltak és kifogyhatatlanul ütötték verték ahogy bírták, néha a pad eldőlt a már elalélt emberrel, akkor megfogták és nem csak felállították, hanem felemelve olyan keményen tették le, hogy az orra a padhoz verődve erősen vérzett.

Amikor már úgy elverték, hogy már nem jajgatott és nem is nyögött, abbahagyták a verését, de még nem engedték el, hanem odajött hozzánk a legdühösebb német fiú és azt mondta, hogy menjünk és verjük le

mi is rajta a sort, mert hát a mienket is lopta. A mellettem álló magyar szobatársam rögtön indulni akart, hogy üsse a már elalélt embert, de én visszafogtam őt mondván: ne merj hozzányúlni. Ő erre megállt, én meg mondtam a németnek, hogy mi nem nyúlunk hozzá, ti már ellátátok a baját helyettünk is. Ekkor a német kezét fogott velem és megköszönte, hogy mi nem állunk bosszút az ő bajtársukon, majd feloldozták a félholtra vert embert, felültették a padon és egy kis ideig ott őrizték ülve, majd az ágyhoz támogatták és lefektették. Társamnak rosszul esett, hogy én megakadályoztam őt, aki felderítette a lopást és nem állhatott bosszút a tolvajon.

Mint már említettem, időnként ellenőrizték mennyire épülünk a betegségünkből, - kb. tíz naponként, - és úgy július húszadika táján megállapította az orvos, hogy bár nincs súlygyarapodásom, mégis erősödtem annyit a több mint egy hónapos pihenés alatt, hogy elhagyhatom a kórházbarakkot. Kiköltöztettek azok közé a sorstársak közé akiket már nem tudtak többé erdei, favágómunkára használni. Kijártunk csalánt szedni mivel annak ott ekkor volt a szezonja és hát ez nem került pénzbe. Reggel, délben csalánleves volt valami kevés korpaféleséget is adtak hozzá, hogy sűrűbb legyen a csalánlé.

Haza megyünk?

Ez a nyári időszak azon a vidéken olyan volt, hogy éjszaka nem sötétedett be teljesen. Július vége felé egy este tizenegy óra körül jött a tolmács, nagy lármát csinált, aki már aludt azt is felébresztette és bejelentette, hogy megjött Moszkvából a magyar hadifoglyok lapja az "Igaz szó" és igen fontos eseményt közöl, figyeljünk mindnyájan oda. Odament a barakk ablakához és anélkül, hogy lámpát kellett volna gyújtani felolvasta a fontos hírt. Azzal kezdte, hogy mennyire nagylelkű hozzánk Sztálin elvtárs, megígérte Rákosinak, hogy 1947 december harmincegyedikéig minden magyar hadifoglyot hazaenged. Hittük is nem is, mert ilyennel hitegettek bennünket már máskor is, ahányszor vonatra szálltunk mindig azt mondták, visznek bennünket haza, azonban mindig ellenkező irányba indult velünk a vonat, nem talált rá arra az útra amelyik szerintünk is hazafelé vezetett.

Ezekben a napokban írtak össze minket magyarokat hatunkat, hogy akik felépültünk valamennyire a betegségünkből, a lágeren kívül kapunk szállást és beosztanak bennünket az orosz őrség mellé úgy mint, figyelő és kiegészítő őrnek a még munkaképes brigádokra ügyelni. Úgy éreztem, mint aki egy kicsit vigasztalódik is, mivel aki ott ilyen beosztást kapott mint hadifogoly, az egy évig volt kiegészítő figyelő őr. A dátum nagyon emlékezetes maradt részemre, mert jöttek értünk, menjünk a konyha melletti ebédlőbe, ott vár ránk az orosz százados. Hatan voltunk magyarok és tízen németek. Ott azt mondták, felolvassák mi lesz a dolgunk, kötelességünk, a láger területén kívül mekkora körzetben mozoghatunk szabadon és ezt tudomásul vételünk igazolására alá kell írunk.

Ekkor nagyon felgyorsultak az események, mert mire alá kellett volna írunk a kötelezvényt, beszaladt az ebédlőbe a lágerorvos az orosz doktornő és azt mondta a századosnak, hogy a magyarokkal ne írassa alá a kötelezvényt, mert a magyarok még ma mennek haza. Az orosz tiszt meg azt mondta, hogy a többi igen de mi nem, mert mi már önála állományban vagyunk és ki vagyunk a hazamenők közül véve. Minden részemet átjárta a kétségbeesés, mert ezek jó ideig vitáztak ott, a doktornő erősködött, hogy önála százkezdő fő van feljegyezve, ezek munkaképtelen emberek és ez megmásíthatatlan, de a tiszt is védte a maga igazát. Mikor a tiszt megunt a vitát hóna alá csapta az iratokat, felénk fordult és azt mondta:

- Menjetek vissza a barakkotokba ti magyarok.

Ő meg elment, ki a külső parancsnoki épületbe. Mire mi a barakkhoz értünk volna, a láger magyar tolmácsa is ott volt egy nagy ív papírral a kezében és kiabált, hogy mindenki jöjjön a barakk elé, ahol a szállásunk van. Aki majd a nevét hallja az álljon a másik oldalra, mindjárt hozzák be az új ruhát, amit a magyar kormány küldött a részünkre, abba át kell öltöznünk. Ebéd után jön értünk a teherkocsi és visz bennünket a vasútállomásra és még ma indulunk haza. Elkezdte olvasni a névsort, egymás után álltak át az emberek a másik oldalra és akik betegek vagy munkaképtelenek voltak már majdnem mindenki a másik oldalon állt. Ám az erdélyi és bácskai területekről valók nem voltak köztük, habár magyar katonák voltak a háború alatt, hiába voltak munkaképtelenek, nem voltak a névsorban. Már százegyen voltak a másik oldalon engem még mindig nem szólított, egy nevet viszont hiába kiáltott el többször is nem jelentkezett rá senki. Megkérdezte tőlem:

- Te mire vársz?

- Arra, hogy a nevem halljam szólítani. - mondtam.

- Mi a te neved? mert van itt egy név amire nem jelentkezik senki. - kérdezte, majd elkezdte sorolni a többi személyi adatot.

Apja neve, anyja neve, születési ideje, lakhelye, fogságba esésének ideje, ezek viszont mind az én adataim voltak, de én azt a nevet amit olvasott, még sohasem hallottam. Erre ő azt mondta:

- Kétség nélkül te vagy az, tehát ezt a nevet jól jegyezd meg, mert ha a saját nevedre vársz sohasem kerülsz haza. A nevedet Moszkvában írták el és az egész névsort nem küldhetik vissza ez miatt kijavíttatni.

Megérkeztek a ruhák, közönséges kék munkaruha volt, a katonai bakancs helyett is vászoncipőt kaptunk, a sapka viszont maradt ami addig volt. Az ebéd megvolt, már álltak is be a teherautók, összeszedtük az egyéb holminkat, felszálltunk rájuk és vittek ki az urini vasútállomásra. Ekkor már kezdtünk bízni benne, hogy talán mégiscsak hazamegyünk, mert itt már nem zárták ránk a vagonajtót, nyitott ajtókkal száguldott velünk a vonat, két nap alatt megérkeztünk Gorkijba. Egy laktanyaszerű épületben kaptunk szállást, ahol már voltak hadifoglyok elég sokan, de nem olyan ruhában mint mi. Elmondták, hogy ők is ilyen ruhában jöttek, azt mondák nekik is, hogy mennek haza, de érkezésük utáni napon átöltöztették őket szedett-vedett vegyes katonai ruhába, így hát ne higgyük el, hogy megyünk haza. Igazuk lett, mert másnap már mitőlünk is összeszedték az új ruhát amit Urinban kaptunk, és mindenféle vegyes rongyokba öltöztettek bennünket, és a harmadik napon akit csak alkalmasnak találtak rá kivezényelték különböző munkahelyekre. Egyszer én is kint voltam a Volgán, egy uszály érkezett szénával megrakva, azt kellett kirakni a partra, ahonnan teherkocsival vitték tovább egy kolhozba.

Közben minden nap jöttek sokfelől, hozzánk hasonlóan legyengült, lefáradt emberek. Így telt el egy hét, akkorra összejött vagy kétezer szerencsétlen ember. Ekkor egyik nap mindnyájunkat lekísértek a városba egy helyre, amiről azt állapítottuk meg, hogy az talán a város közös fürdője lehet. Megfürödtünk, aztán visszamentünk a laktanyába és megkezdődött megint az öltöztetés, visszakaptuk a néhány napja összeszedett ruhákat. Kezdtünk megint bízni benne: talán mégiscsak igaz lesz, hogy hazamegyünk. Másnap jött egy olyan politikai tiszt féle, tartott nagy előadást, méltatta a Szovjetunió nagylelkűségét: milyen kegyes hozzánk, mi ellenségként mentünk örájuk és ők most barátként bocsátanak minket haza. Nem ellenség már ruszki és vengri, hanem barát. Ahogy beszélt úgy érthettük, hogy mi hálásak lehetünk azért, hogy ők felszabadítottak minket a fasiszta iga alól, de amikor befejezte a búcsúztatást a tolmács még figyelmeztetett bennünket, hogy amit átélünk arról ne beszéljünk senkinek, mert könnyen előfordulhat, hogy az úton hazafelé valaki mellénk szegődik és megpróbálja kipuhatolni mi a véleményünk a Szovjetunióról. Aki pedig rosszat mond róla, azt könnyen visszafordíthatják és mint ellenséget el is ítélik. Ezért igyekezzünk minél inkább hallgatni, mintsem valami olyant találjunk mondani, amibe az ilyen puhatólózó személyek beleköthetnének, már csak azért is, mert ezek igyekeznek a megbízóik előtt megbízhatónak bemutatkozni, eredményt felmutatni, hogy íme fogtam ellenséget. És amit ezek egyszer valakire ráfognak, azt arról senki le nem mossa többé.

Utazás hazafelé

Aznap délutánra betolatták a szerelvényt a laktanya melletti vágányra és elkezdődött a helyfoglalás a vagonokban. Itt már nem zsúfoltak olyan sok embert egy-egy vagonba, mint mikor kifelé vittek bennünket és az ajtók sem voltak ránk zárva. Az élelem is már egészen magyaros ízű volt. Azt meg is mondta a szerelvényt kísérő tiszt, hogy a hazafelé vezető útra már a magyar állam küldte elébünk az élelmezésünkre valót. Elindult velünk a vonat és néhány nap múlva megint a moszkvai rendező pályaudvaron találtuk magunkat, ahol napokig lökdösték ide-oda a szerelvényünket. Volt aki szóvá tette, hogy talán azért nem győzzük elhagyni Moszkvát, mert azt ígérték, hogy majd itt kapjuk meg a fogságunk alatt keresett munkabérünket. Ez persze csak hitetés volt, de hát hazudtak ők ennél nagyobbat is nekünk. Már csak az volt a fontos, hogy ha még döcögve megy is a vonat csak haladjon, meg ne álljon. Végre ismét elindult velünk a szerelvény, ekkor már megállapítható volt, ha láttuk a napot, hogy délnyugati irányba haladunk. Néhány nap elteltével ismét megállt velünk a vonat, a mozdonyt lekapcsolták és elment. Ilyenkor már tudtuk, hogy mozdonycsere van és fél nap, vagy annál is több beletelik mire újra elindulunk. Voltak velünk zsidók is, ezek ilyenkor mindjárt mentek a városba seftelni,

üzletelni a civil néppel. Így történt egyszer, hogy amikor mozdonyt kaptunk és egy-két napi utazás után a következő megállónál létszámmellenőrzés volt, kiderült: az egyik vagonból hiányzik két ember. Félreállították a szerelvényt és telefonon elkezdtek keresni az elveszetteket. Talán két nap is beletelt, mire utolérték bennünket. Az lett a büntetésük, hogy rájuk zárták a vagonajtót.

Amikor megkaptuk azt az öltözetet amelyben hazajöhettünk, szigorúan ránk parancsoltak, nehogy valaki az úton elcserélje az új munkásruhát valami ócska civil ruhára, mégis megtörtént egy hosszabb várakozás alkalmával, hogy a mi vagonunkból az egyik fiú elment, és egy ócska civil nadrágban tért vissza. Meglátta ezt az orosz tiszt, aki a vonatot kísérte és ez miatt ránk zárta az ajtót mondván, hogy nem vigyáztunk a társunkra ezért büntet bennünket is. Ahogy az ajtó becsukódott ötven vagy hatvan rárohantak a seftelőre és elkezdtek ütni, meg szidni:

- Te miattad szenvedjünk a nagy melegben a bezártságtól? Ordíts, mert ha nem hát agyonütünk. A nagy jajgatásra mindjárt visszajött az orosz tiszt és kérdezte:

- Mi a baj, mi ez a lárma?

- Azért verjük, mert miatta kell nekünk is bűnhődni. - válaszolták a verőlegények.

A tiszt megparancsolta, hogy hagyják békén, ne verjék és máris ránk csukta ismét az ajtót. A verés azon nyomban elkezdődött megint, megint jajgatott a seftelő, megint jött vissza az orosz tiszt és fenyegetőzött, megtiltotta a verést és ismét ránk csukta az ajtót. Ekkor rákiáltottak a nadrágot elcserélőre:

- Ordíts, mert ha nem, verünk.

Az meg szót fogadott és jobban visított, sivalkodott mint mikor verték. Erre megint nyílt a vagonajtó és most már mérgesen szólt a tiszt:

- Nem megmondtam, hogy nem szabad verni azt az embert?

- De hát nem bántja senki. - hangzott a válasz.

- Akkor meg miért jajgat olyan kétségbeesetten?

- Mert fél.

Erre elnevette magát a tiszt és elment, a vagonajtót most már nyitva hagyta. A mi szerelvényünk úgy közlekedett mint tehervonat és úgy is haladtunk, mert Gorkijtól Foksániig több mint két hétig tartott az utunk. Oda megérkezve ismét ellenőrizték: nincs-e közöttünk olyan személy aki magyar létére "SS" kötelékben szolgált. Úgy emlékszem ketten voltak akiket ott hagyunk, nem vette át őket a hadifoglyogondozó kirendeltségtől értünk küldött magyar kormánybiztos. Ott Foksániban talákoztunk magyar lányokkal, akik elmondták, hogy ők is hadifoglyok és a dombászi szénbányában dolgoztatták őket, ahol sokan meghaltak közülük, ők azon kevesek közül valók akik túléltek a két és fél meg három éves kegyetlen lágeréletet.

Foksániban már magyar szerelvény várt bennünket és a magyar kormánybiztos közölte velünk: átvette az orosz kísérőnkől a névsort és már el is küldte Magyarországra, mindenkinek a hozzátartozóit ki fogják otthon értesíteni, hogy a várva várt családtag néhány napon belül hazaérkezik. Így történt, hogy az én szüleim is kaptak egy értesítőt, hogy szeretett hozzátartozójuk Gévész József, akit olyan régen várnak, néhány napon belül hazaérkezik. Moszkvában írták el a nevemet és Urintól Debrecenig erre a névre kellett hallgatnom. Szüleim mikor ezt az értesítőt megkapták nem hitték el, hogy én jövök haza, mert úgy gondolták: őnekik ilyen nevű fiuk sohasem volt.

Elindultunk Foksániból a Keleti Kárpátokon keresztül, három mozdony hozta a több mint ötven vagonból álló szerelvényt, egy elöl húzta, kettő meg hátulról tolt. Fenn a hegyen sütött a nap, alattunk meg felhőszakadásszerű nyári zápor áztatta a völgyet. Ahogy átértünk a hegyeken megint egy nap pihenőt tartottunk, itt már magyarul beszélt a civil lakosság. Addig nem is gondoltunk arra: a két és fél év után milyen élmény lesz hallani a civil népet magyarul beszélni, különösen azt az ízes csiki székely beszédet.

Magyar földön

További utunk Marosvásárhely, Kolozsvár, Nagyvárad, itt ismét egy hosszabb pihenő, majd át a határon, ahol - már magyar földön - ismét megállt velünk a vonat, az akkori idők kommunista ifjúsága fogadott bennünket. Kiabáltak fel hozzánk a vonatra:

- Tudjátok-e ki hozatott haza benneteket? Rákosi Mátyás elvtárs és a kommunista párt! Holnapután vasárnap szavazás lesz, Debrecenben már várnak benneteket. Ti is fogtok szavazni, tudjátok ki a megmentőtök, kinek tartoztok hálával!

Senki sem merete nekik mondani közlünk, hogy ismerjük ezt a pártot, hiszen élveztük a kommunista párt vendégszeretetét két és fél éven keresztül, nézzetek ránk és ítéljétek meg magatok milyen vendégségből jövünk.

Vonatunk ismét továbbindult velünk és Debrecenig már nem állt meg, de ott megint nagyon hízelgő fogadtatásban volt részünk, mi meg csak hallgattunk amint Gorkijban a lelkünkre kötötték, nehogy rosszallásunkat merjük kifejezni a kommunista párttal vagy a Szovjetunióval szemben, mert arra könnyen ráfizethetünk. Szerencsére a szavazás titkos volt, így nem tudták ellenőrizni ki hogyan szavazott. Erre a szavazásra tízezernyi vagy annál is több hadifoglyot gyűjtöttek össze. Aki leadta a szavazatát megkapta a hazáig szóló vasúti menetjegyét és akkor adtak először öt forint helyett húsz forint gyorsjegyet a hazatérő hadifoglyoknak.

1947 augusztus 31.-én vasárnap délután szálltunk vonatra, a Debrecen - Budapesti vonalon Szajolig utaztam. Ott hétfőn hajnalban szálltam fel a Hódmezővásárhelyre menő vonatra. Vásárhelyre megérkezve leszálltam és egy kis tájékozódás után a Sós féle fűszer és vegyeskereskedésbe tértem be, ez ugyanis közel volt a vasútállomáshoz és azt is tudtam, hogy hívő családé a bolt. Ott bemutatkoztam és kértem, hogy segítsenek nekem Albert Sándorék lakhelyét megtalálni, mondván, hogy Sándor felesége az én húgom. Egy kicsit bizonytalan és tartózkodó volt aki kihívott az utcasarokra, de ott már készségesen mutatott az utca vége felé, mondván:

- Az ott a Klauzál utca, ha ott megkeresed a 37-es számot, ott találod Albert Sándorékat az udvarban hátul.

A jelzett házat megtalálva a kapu mellett csengőt, az mellett feliratot találtam: Köszövé üzem hátul az udvarban. Becsengettem, de nem jött ki senki, bár a kapu nyitva volt és láttam, hogy Erzsike húgom kinézett az ajtón, majd bement vissza. Ekkor már nyugodtabban szántam rá magam, hogy bemenjek, hiszen láttam hol laknak és azt is sejtettem, azért nem jön elém, mert nem ismert meg és fogalma sem lehet arról ki és miért nyomta meg az ő csengőjüket. Mikor az ajtajukhoz értem - nyilván figyelhetett, vagy a lépteim nesztét halhatta - már jött elém. Láttam rajta, hogy nem ismer meg, így bemutatkoztam. Ekkor csodálkozott el, hogy én vagyok, akit már három év óta nem láthatott és közel sem hasonlítok három év előtti önmagamhoz, már csak azért sem, mert vagy harminc kilóval könnyebb is voltam, mint azelőtt, mikor utoljára láttuk egymást.

Az ajtó előtt járókában egy év körüli aranyos kislány játszogatót, akit húgom így mutatott be:

- Nézd, ő a mi kislányunk. De gyere be. Férjem Budapestre ment ma hajnalban, de estére hazavárom. Csakhogy idáig eljöhettél, maradj nálunk. Holnap majd Sándor hazakísér.

A nap gyorsan eltelt felettünk, megérkezett Sándor is az esti vonattal. Ő sem ismert meg, így Erzsike bemutatott neki. Hogy mi mindenről beszélgettünk nap közben és este, arra már nem emlékszem. Tulajdonképpen nekem még nagyon furcsa volt a szabadság, hogy hosszú évek óta - öt év telt el mióta eljöttem otthonról - először nem áll a hátam mögött senki örként, sem fegyverrel, sem az nélkül. Tehát szabad vagyok, még a gondolatát is meg kellett szokni. Nehéz volt akkor valamiről még hosszan beszélni is.

Végre ismét otthon

Másnap a reggeli vonattal Szegedre utaztunk, onnan pedig a gazdasági kisvonattal ki Ásotthalomra. A faluból hazafelé, a szülői hajlékba menet, ez öt kilométer volt gyalogosan, bementünk az akkor épülő ásotthalmi gyülekezet házához. Ott sem ismert meg senki sem, pedig nekem mindenki ismerős volt. Itt tartottunk egy kis pihenőt, majd fojtattuk utunkat hazafelé. Úgy egy óra körül lehetett, mikor megérkeztünk a szülői házhoz. Nem számítottak az érkezésemre, mert bár mindig vártak haza, mégis azon az idegen néven jött értesítés kételkedővé, mégis reménykedővé tette őket, sehogyan sem tudták elképzelni, hogy lehet az, hogy az ő címükre egy teljesen idegen nevű személyt jeleznek, hogy érkezni fog hamarosan. Édesapám Szegeden volt a piacon, nagyobb testvéreim szintén nem voltak otthon, de este felé mindenki haza érkezett.

Hetek teltek el mire valamennyire be tudtam illeszkedni a családi és a civil életbe. Nagyon emlékszem, milyen feltűnő látvány volt számomra ha valakit futni láttam. Azt is nehezen viseltem el ha körülöttem nevetgéltek. Amíg ilyen békés és örömteli környezetbe nem kerültem, el nem tudtam volna gondolni, hogy amire mindig annyira vágytam, az majd terhet jelent a számomra. Fogságom alatt mindig úgy feküdtem le: de jó lesz ha elalszom, majd otthon leszek álmomban. És most, amikor az Úr meghallgatta a kérésünket és elhozta a szabadulást, ahányszor az éjszakai pihenés után a mindenható új, békés reggelt virrasztott fel ránk, már fent járok és állandó szorongó érzés kísér, mert attól félek, hogy felébredek és semmivé foszlik a valóság, ismét valahol ott leszek valamelyik lágerban. Ez az érzés nyomaszt, hogy nem tudom elhinni: amit magam körül látok, hallok az valóság és nem álom.

Bár mindezt igyekeztem elrejtteni, ne látsszon meg rajtam, édesanyám ezt észrevette, anyai szívével át tudta érezni és látni az akkori állapotomat és vigasztalt:

- Majd elmúlnak ám ezek a félelemérzések ha egy kicsit felépülsz és az egészséged is rendbe jön.

Édesanyám egyébként is nagyon vigyázott a kosztolással, mert ekkor már híre ment, hogy valaki, aki a hadifogságból hazaérkezett és az itthoni kalóriadús ételek fogyasztásában nem volt elég óvatos, a vigyázatlansága néhány hét vagy hónap alatt a sírba vitte. Néhány hónap is elmúlt, mire az itthoni életem úgy-ahogy a rendes kerékvágásba került, elmúltak a félelmek és szorongások.

Amikor megkaptuk a hadifogságot igazoló írást, közölték azt is, hogy hazaérve jelentkezni kell az illetékes rendőrhatalóságnál. Kb. két hét után én is jelentkeztem Szegeden a rendőrkapitányságon. Már a kihallgatás kezdetén feltűnt nekem, hogy a rendőr hadnagy akihez irányítottak nagyon ismerős. Néhány kérdés után, mikor a nevemet megmondtam és elmondtam, hogy én nem katona voltam, és nem harcoló alakulatnál szolgáltam, hanem mint elítélt, munkaszolgálatosként egy büntetőszázaddal kerültem hadifogságba, ő mindjárt azt kérdezte, hogy megismerem-e őt. Bemutatkozott:

- Györkei Lajos vagyok, a honvédelmi ügyészségen az iktatóban, Tóth főtörzs úr jegyzőkönyv vezetője voltam.

- Nagyon is emlékszem magára és csak most értem, hogy miért volt annyira ismerős mindjárt a beszélgetésünk elején.

Egy magasabb rendfokozatú nő is volt vele, rendőrtiszti egyenruhában, aki mindjárt átvette a kihallgatás irányítását, ő kezdett el kérdegetni:

- Nos ha maga nem fogott fegyvert és nem harcolt a szovjetek ellen, akkor most az igazságért ugye mégiscsak harcolna?

Még mielőtt én szólhattam volna, Györkei hadnagy megszólalt:

- Ezek akkor sem harcoltak és most sem harcolnának, mert olyan erősen állnak a hitükben, hogy nincs az a hatalom vagy erő amely meggyőzze őket. Ezek voltak ám az emberek, de sokkal több szovjet katona halt volna meg ha ők is fegyvert fogva harcoltak volna.

Így, szinte vállon veregetve állt mellém és állította le a felettesét, lekáderezésem ezzel véget is ért.

Kb. két hónap múlva a szegedi piacon szólított meg Györkei Lajos, kopott munkásruha volt rajta és én mindjárt azt kérdeztem:

- Györkei úr mi van magával?

- Megfűrtak és kirúgtak - hajolt hozzám és súgta a fülembe - felrótták bűnömül, hogy a katonai bíróság alkalmazottja voltam az előző rendszerben.

Rendszeresen kellett járnom orvosi ellenőrzésre. Néhány alkalom után így szólt a körzeti orvos:

- Most már bizok hozzá, hogy ember lesz belőled.

Majd úgy három hónap elteltével közölte velem:

- Nem kell tovább járnod ellenőrzésre, de azt jegyezd meg: ezentúl magad magadnak leszel az orvosa. Ahogy szót fogadsz úgy veszed hasznát. Evésben, ivásban, munkában, öltözködésben, egyszóval mindenben légy óvatos és elővigyázatos, mert ha nem vigyázol könnyen jelentkezhet érted az öreg kaszás. Bort és más szeszes italt csak akkor ihatsz, ha én hívlak koccintani. - parancsolt rám és kezét nyújtva így folytatta. - Most azt mondom neked: meggyógyultál, azt nem mondom, hogy többé ne vétkezzél, de ezzel a bajoddal amit magaddal hoztál elérhetsz aggkort is.

Most, több mint ötven év után, mikor ezeket leírtam, érzem és tapasztalom, hogy sok minden kimaradt az átélt eseményekből melyeket végig kellett szenvednem, vagy látnom kellett és válasz nélkül maradtak számomra. Egy ilyen volt, hogy Odesszában, mikor munkába mentünk, mindennap egy olyan láger mellett mentünk el, ahol háromszoros szögesdrót kerítés mögött asszonyokat és kis gyermekeiket őriztek

géppisztolyos katonák farkaskutyákkal. Lakhelyük tető nélküli romos épület volt, az öltözetük pedig úgy a gyerekeknek mint az édesanyjuknak felismerhetetlenül rongyos és piszkos volt. A gyerekek egy éves kortól tíz éves korig lehettek. Arra soha nem kaptunk választ, mi lehet a bűnük az állam szemében, hogy ilyen sorsra ítélje a saját polgárait, különös tekintettel a nőkre és gyermekeikre.

Az is kimaradt írás közben az emlékezetemből, hogy amikor a fűtetlen vagonban utaztunk mennyit szenvedtünk nemcsak a hideg miatt, hanem a szomjúság miatt is. Ha kaptunk is ivóvizet az nagyon hamar megfagyott a kulacsban, és hogy enyhítsük valahogy a szomjunkat a vagon oldaláról kapartuk a deret és zúzmarát, amely vastagon képződött a saját leheletünkből. De nem sokra mentünk ezzel, mert csakhamar úgy éreztük megfagy a kezünk, de a szánk és a torkunk sem bírta nagyon ezt az italféleséget.

Még sok mindenről írhatnék, ha az emlékeim közt kutatnék de úgy érzem, amelyeket leírtam talán ez is sok, nemcsak átélni, de elolvasni is. Sokszor gondoltam Jeremiás próféta írására, aki a siralmi között leírja, hogy az Úrnak nagy kegyelmessége, hogy teljesen meg nem emésztetünk, mert jó az Úr azoknak akik félik Őt és akik keresik Őt, jó várni és csendességben lenni mind az Úrnak szabadításáig. Jó a férfiúnak mikor ifjúságában viseli az igát, csendességben ül és hallgat, reménykedve várja az Úrnak szabadítását.

Fogságom ideje alatt sok bibliai verset leírtam, melyeket a hazatérésünk előtti napon csaknem mind elszedték tőlem az oroszok, mert attól féltek, hogy a kéziratok között netalán valami hadititkot hozunk haza magunkkal. Amit mégis sikerült megmenteni írásban vagy emlékezetben, azt kívánom itt az írásom végén közölni a kedves olvasóval. Ezen ígék vigasztaltak a szenvedésekben és a megpróbáltatások között. A kedves olvasónak is segítenek egy kicsiny részben átérezni, mit kellett átélni, nemcsak nekem, hanem annak a korosztálynak, nemzedéknek, akinek ez a sors jutott osztályrészül:

Lakkendorf, 1945 Nagypéntek:

Akkor méne a tanítványokhoz és találá őket alva és monda Péternek: Így nem vigyázhattok-e énvelem egy óráig?

Vigyázzatok és imádkozzatok, hogy kísértetbe ne essetek, mert jóllehet a lélek kész de a test erőtelen!

Focsáni, 1945. Május 15.

Aki lakozik a felséges Istennek rejtekében, a mindenható Istennek árnyékában nyugszik.

Azt mondom azért én az úrnak: én oltalmam vagy és én erősségem, én Istenem, Ő benne bízom!

Mert Ő szabadít meg téged a madarásznak töriből és a veszedelmes dögtől.

Az Ő szárnyaival fedez bé tégedet és az Ő szárnyai alatt léssen oltalmad; dárda és pajzs az Ő igaz ígérete.

Ne félj az éjjeli rettegéstől és a nappal repülő nyíltól. Az éjszaka kegyetlenkedő dögtől és a délben pusztító döghaláltól.

Ha elesnek is mellőled ezeren és jobb kezed felől tízezeren, mindazon által tehozzád nem közelget.

Focsáni lágerkórház, flekktífusz osztály.

Odessa, 1945. július 13. Ésaías 53. r. 7. v.

A mi bűnünk büntetését szenvedte és ő kínoztatott, mindazonáltal nem nyitotta meg az ő száját.

Mint a bárány vitétt a mézsárszékre, és mint a juh az ötet nyírók előtt megnémul, nem nyitotta meg az ő száját.

Valahol Oroszországban, 1945. augusztus 1.

Uram kicsoda lakozik a te sátorodban és kicsoda nyugszik meg a te szent hegyeden?

Aki tökéletességben jár, igazságot cselekszik és igazságot szól az ő szívében.

Aki nem rágalmaz nyelvével, nem cselekszik felebarátjának gonoszt, és gyalázatot nem szerez felebarátjának.

Kinek szeme előtt utálatos a gonosz, de az Urat félőket tiszteli, esküvését kárával is megállja és meg nem változtatja.

Pénzét nem adja uzsorára és ajándékot az ártatlan ellen nem veszen.

Aki ezeket cselekszi soha ki nem mozdul.

Szaranszki láger, Lazaret

*A te parancsolatod útain járok, minekutána megvigasztalod az én szívemet.
Taníts meg Uram engemet a Te parancsolatidnak útára, melyet megőrizzek mindvégig.
Adj nékem oly értelmet, hogy megőrizsem a te törvényedet és megtartsam azt teljes szívemből.
Mindvégig igazgass engem a te parancsolatidnak útában, mert abban gyönyörködöm.
Hajtsd az én szívemet a te parancsolatidhoz és ne engedd hajlani a telhetetlenségre.
Fordítsd el az én szemeimet, hogy ne lássanak hiábavalóságot, a te útaidban eleveníts meg engemet.*

Szaranszk, 1946. április hó

*Bizodalmaid legyen az Úrban, a te értelmédhez pedig ne támaszkodjál.
Minden te útaidban megesméred Őtet, Ő igazgatja a te útaidat.
Ne légy bölcs csak a te magad ítélete szerint, féljed az Urat és távozzál el a gonosztól.*

TARTALOMJEGYZÉK

A kiskatona	1	
Előzetesben	5	
Elítélve	9	
A munkaszolgálatos	18	
Visszavonulás	22	
Hadifogságban	36	
Kórházban	40	
Odessza	44	
Molocsnyica	47	
Szaranszk	48	
A villanytelep	56	
Ismét betegen	59	
Erdei munkák	62	
Potyma	65	
Urin	68	Végelgyengülés 71
Haza megyünk?	75	
Utazás hazafelé	78	
Magyar földön	81	
Végre ismét otthon	83	